

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

Дипломна робота на здобуття першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти

на тему:

**«ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ СПІЛКИ
«СОЛІДАРНІСТЬ» У ПОЛЬСЬКІЙ НАРОДНІЙ
РЕСПУБЛІЦІ (1980 — 1989 РР.)»**

студента IV курсу, групи ІА–41
спеціальності 032
«Історія та археологія»
Яцишина Дениса
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Стефанюк Галина Василівна

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Передумови виникнення “Солідарності” в Польській Народній Республіці.....	8
Розділ 2. Діяльність “Солідарності” в умовах репресій (1981 – 1983 рр.).....	29
Розділ 3. “Солідарність” у 1984 – 1989 рр.: шлях до змін.....	49
Висновки.....	64
Список використаних джерел.....	67
Додатки.....	75

ВСТУП

Актуальність роботи. Обрана тема є актуальною з тієї причини, що Польща у результаті еволюції протестного руху, від спонтанних робітничих протестів 1956 р. до спланованих організаційних сидячих окупаційних страйків показала, як попри різний соціальний статус (молоді і старші робітники та інтелігенція) об'єдналися, утворивши єдиний всенаціональний рух проти спільного ворога – комуністичної влади. Вони здобули легалізацію, перемогу на виборах у Сейм і Сенат, порвали з нав'язаним комуністичним режимом, провели ринкові реформи. В результаті вказаних подій Польща стала однією з найрозвинутіших країн ЄС, у той час, як українці, незважаючи на здобуття незалежності, залишалася під впливом проросійських комуністичних сил до 2015 р., гальмуючи реформи для дії прозорого вільного ринку, і українцям у плані єдності є чому повчитися у польських сусідів.

Об'єктом дипломної роботи є виникнення і діяльність професійної спілки “Солідарність” у Польській Народній Республіці впродовж 1980–1989 років.

Предметом дипломного дослідження є створення, формування, діяльність, координування дій через Міжзаводський страйковий комітет, центр протестного руху на ленінській судноверфі, поширення підпільного видавництва та їхнього програми стосовно змін у всіх сферах життя, суперечки між радикальними членами Комітету охорони робітників і поміркованого лідера руху, Лехом Валенсою.

Метою дипломної роботи є комплексний аналіз руху “Солідарності” від спланованого членами Комітету охорони робітників сидячого страйку на суднобудівному заводі імені Леніна у Гданську до політичної сили, яка, за широкої підтримки громадян, здобула перемогу на виборах до Сейму і Сенату у червні 1989 р.

Виходячи з означеної мети, автором дипломної роботи визначено наступні завдання:

- прослідкувати передумови виникнення “Солідарності” в Польській Народній Республіці;
- охарактеризувати діяльність професійної спілки від серпневих страйків до підпілля (1980 – 1983 рр.);
- висвітлити дії “Солідарності” у 1984 – 1989 рр., які мала вплив на зміни у Польській Народній Республіці;
- узагальнити і систематизувати опрацьований матеріал.

Хронологічні межі дипломної роботи охоплюють період з 1980–1989 рр. XX ст. Нижньою межею дослідження є 1980 р., тобто час участі “Солідарності” у серпневих страйках. Однак, з метою показати передумови виникнення “Солідарності” в Польській Народній Республіці, автор виходить частково за межі нижньої межі. Верхня межа – це 2 вересня 1989 р., коли був сформований перший уряд в соціалістичній Польщі, який в більшості складався з представників “Солідарності”, що здобули перемогу на парламентських виборах.

Територіальні межі дипломної роботи охоплюють землі Польської Народної Республіки.

Стан наукової розробки. При дослідженні даної теми автором було використано важливі документи низки збірників. Зокрема, М. Прокопом укомплектовано матеріали, що свідчать про погляди діячів КОР, організацію робітничих протестів та їх перетворення на загальнодержавний рух, що керувався з Гданська на ленінській судноверфі [1], матеріали Служби безпеки стосовно особистості та діяльності отця Єжи Попелюшка, які дають чітке уявлення про культурно-ідеологічний, патріотичний вплив на відвідувачів його мес та благодійну діяльність капелана солідарності під час воєнного стану [3], звіти шпигунів Служби безпеки, чиї донесення дають особливо цікаву інформацію стосовно “закулісного” життя очільників руху “Солідарність” тощо [12]. Усі заяви, повідомлення страйкарів [8], програми керівництва профспілки “Солідарність” [9], рішення її першого національного з’їзду в 1981 р. [6] дають широке бачення соціальних, економічних, політичних вимог. Інтерв’ю

інтернованих діячів опозиції до війська під час військового стану висвітлюють політичні мотиви призову до армії представників опозиції, ставлення командирів до них та інше [2; 11]. Документи результатів виборів до польського парламенту в червні 1989 р. засвідчили тверду підтримку більшості народу до представників “Солідарності” [4; 5]. Звернення до польської партії Я. Куроня і К. Модзелевського стало першим зверненням до керівництва країною де вказувалася проблема комуністичного режиму у Польщі [7]. Спогади генерала КДБ В. Павлова особливі у тому, що розкривають погляди радянської сторони стосовно дій керівництва ПОРП – Едварда Ґерека та негативних рис як його характеру, так і його команди, що вплинуло на початок страйкового руху у 1980-х рр. [10]. Важливими для дослідження є матеріали, в яких зафіксовані бесіди представників спецслужб та Леха Валенси, зібраними працівниками Інституту Національної Пам’яті Польщі, висвітлюють процеси певної співпраці майбутнього лідера “Солідарності” з польськими спецслужбами [13]. Що стосується збірника промов В. Ярузельського, то у ньому зібрані його звернення від моменту, коли він став прем’єр-міністром ПНР [14].

Також важливими є дослідження польських істориків, в яких детально описується: привілейоване життя партійної номенклатури [17], процеси початку і розвитку руху “Солідарність” [38], [46], [28], [29], незалежного друкарського видавництва [18], підтримку Папи римського Іоана Павла II опозиційно-страйкового руху [22], негативне відношення до “реформаторської зарази” з боку сусідніх країн як ЧССР [47], і НДР [23], провокації влади, як було у Бидгощі [49], силові придушення страйкуючих підприємств коли було запроваджено воєнний стан [48], часткова лібералізація політичного режиму за прикладом реформ Горбачова в СРСР [35] і демократичні зміни у 1989 р. [24].

Праці історика і політолога Jana Skórzyńskiego [42] присвячені подіям і детальному дослідженні найголовніших подій робітничої революції протягом вісімдесятих років ХХ ст., а ще те, що події грудня 1970 р. стали поворотним моментом у розвитку робітничого протестного руху (перехід до окупаційної – сидячої форми протесту) і учасники тих дій мали певний стосунок до серпневих

страйків. В іншій його роботі [44], присвяченій життєвому шляху Л. Валенси, подано інформацію про Валенсу як революціонера, який спершу безуспішно закликав робітників у 60-х рр. підтримати інтелігентів у їх вимогах, брав участь у страйках грудня 1970 р., а після приходу до влади Герека входив до проурядової профспілки, поширюючи підпільну літературу, а також проаналізовано його діяльність як лідера профспілкового руху “Солідарність”. А в статті [43], присвяченій Комітету охорони робітників, чії члени організували протест на ленінській судноверфі, описано їхні методи протистояння режиму, поширення своєї програми. Особливо цікавим є дослідження, в якому автор J.Eisler висвітлює етапи розвитку протестного руху в Польщі від Познанських маніфестацій 1956 р. до “Солідарності” 1980–1981 рр. [25]. В плані міжнародної атмосфери та дій з боку США від 1980 р. до введення воєнного стану висвітлено у U.S. Intelligence and the Confrontation in Poland, 1980–1981 [32], а у монографії P. Pleskota дослідженню підлягають міжнародне ставлення до “Солідарності”, у тому числі, з боку Франції, ФРН і Великої Британії [36].

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, всебічності, об’єктивності та наукового вивчення. Відповідно до поставленої мети і завдання роботи, нами використано порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та метод систематизації джерел. Дотримуючись проблемно-хронологічного викладу матеріалу, автор використовує методи порівняльно-історичного та структурного-системного аналізу. Системний підхід до перехресного вивчення інформативного потенціалу наукових публікацій доповнюється методом широкого залучення аналізу фактичних даних. Усе це, на наш погляд, повинно забезпечити повноту та об’єктивність висвітлення теми дослідження.

Наукова новизна полягає у тому, що автор на основі джерельної бази та порівняльного методу, використаних при дослідженні зазначених вище процесів, зробив спробу комплексно дослідити, як з’явилася НСПС “Солідарність”, що їй передувало, через які складності проходила, хто її

підтримував і як саме, які методи проти страйкарів-опозиціонерів використовувала влада країни, хто і як тиснув на польських комуністів, щоб вони силою розправилися з “реформаторською заразою”, що вплинуло на прийняття рішення піти на перемовини з Валенсою, організувавши вибори, які привели до падіння комуністичної диктатури.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що отримані результати дослідження можуть використовуватися для підготовки лекційних і семінарських занять, слугувати основою для більш комплексного і глибшого дослідження даної теми, підготовки виступів на конференціях та написанні наукових статей.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Розділ 1.

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ “СОЛІДАРНОСТІ” В ПОЛЬСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Поява незалежної професійної спілки “Солідарність” у ПНР, яка за фактом була масовою, загальнонаціональною, антикомуністичною опозиційною організацією польського народу, які хотіли змін у соціальній, політичній, правовій, трудовій, економічній системі країни, мала довгу передісторію ще від кінця Другої світової війни. Тож, на думку автора, слід звернути увагу на особливості державної системи ПНР, прослідкувати відмінності між Радянським Союзом та іншими країнами соціалістичного табору, що у майбутньому вплинуло на появу “Солідарності”.

З початку “визволення” Польщі від нацистських загарбників і приходом на її землі радянської армії “визволителів” та встановлення прорадянського керівництва в Польщі, однією з перших дій була реалізація політики одержавлення основних галузей господарства в 1946 р. (землі, промисловості, банків, транспорту). Очевидними були й намагання провести колективізацію та створення репресивно-карального органу, який мав гарантувати безпеку для панування прорадянського режиму – Управління безпеки (Служба безпеки). Членів вказаної структури готували у спеціальній школі НКВС у Куйбишеві. Ті, що пройшли належну підготовку, вважалися особливою категорією служби безпеки, а значна кількість з них швидко зайняли керівні посади. Велика кількість радянських офіцерів НКВС проникала до польського репресивного апарату. Це були так звані “інструктори”, а згодом радники. Вони відігравали ключову роль у перші місяці існування комуністичного репресивного апарату, оскільки визначали напрямки оперативної діяльності та пропонували методи і засоби дій польській службі безпеки [31, с.11].

Однак, попри встановлення тоталітарного режиму, поляки не відчули всіх тих ознак тоталітаризму, як українці, котрі впродовж тридцяти одного року правління Йосифа Сталіна пережили масову примусову колективізацію і голодомор 1932–1933 рр., політику зросійщення українців, боротьбу зі

свідомою національною інтелігенцією, яку або розстрілювали, або засиляли у Сибір, де в трудових таборах ГУЛАГу використовували засуджених за різної важкості злочинів як безкоштовну робочу силу. Владою проводилися партійні чистки 1937–1938 рр., віддавалися жорстокі накази в період війни, суть яких зводилися до “ні кроку назад” і виборювати кожен клаптик землі ціною якої завгодно кількості людських життів, адже “баби нових народять” тощо. І цим частково можна пояснити, чому після послаблення режиму почалося таке чисельне і криваве повстання в місті Познань, учасники якого вимагали соціальних і політичних змін, що в часи правління Сталіна в СРСР було неможливим навіть у країнах соціалістичного табору.

В 1956 р. починається процес “відлиги” (смерть Сталіна і XX з’їзд ЦК КПРС, де М. Хрущов видав промову із засудженням політики минулого генерального секретаря і в той же час загинув Владислав Берут – перший секретар ПОРП) в процесі змін в СРСР і почався шлях у побудові польського комунізму, відмінного від всесоюзного зразка, не без дозволу і нагляду з московського центру. Владислав Гомулка став генеральним секретарем ЦК ПОРП. Реформування сільського господарства призвело до розпуску багатьох колективно-державних господарств і панівним на селі було приватне. В.Гомулка був противником подібних дій, і це можна пояснити тим, що коли він у 30-х роках приїхав у СРСР із метою приєднатися до Комуністичного інтернаціоналу, то натрапив на жорстку поведінку міліціонерів, хабарництво з боку персоналу потяга, в якому їхав і з якого бачив голод на території УРСР та його наслідки. Побачене переконало молодого польського комуніста у тому, наскільки теорія відрізняється від практики в країні “світлого комуністичного майбутнього”, яка збиралася поширити свою ідеологію на весь світ.

В 1969 р. на нараді міжнародного комуністичного руху в Москві під час перерви радянський генсек вирішив запитати Гомулку, коли ж він проведе політику колективізації в Польщі? На питання польський очільник відповів наступне: “Товаришу Брежнєве, може, ми й готові були б розглянути це питання, але тоді, коли ви припините імпортувати зерно зі Сполучених Штатів і

Канади й зможете його експортувати. Тоді, якби наша колективізація зустрілася зі складнощами, ми могли б принаймні купити у вас пшеницю”.

Такий стан справ стосувався не лише сільського господарства. Тоді існували і певні приватні ремісничі крамниці, майстри яких займалися ремонтом годинників, взуттям, шиттям одягу, виробляли ремені, гудзики, парасольки, випалювали цеглу, пекли хліб, утримували квіткові кіоски тощо.

Іншим “ударом” по старій сталінській системі була боротьба з корупцією та привілейованістю членів ПОРП у доступі до послуг, які були лише мрією для більшості населення (дефіцитних товарів, можливості часто виїздити за кордон тощо). При ньому за корупційні дії загрожувала смертна кара. В 1957 р. було утворено Центральну групу з боротьби зі зловживаннями та корупцією, а також було засуджено до смертної кари директора міського управління торгівлі м’ясом, через корупційні схеми якого було порушено торгівлю. Через подібну діяльність у 1960-х рр. партійна еліта вже проявляла конспірацію, наприклад, переводила кошти у дорогоцінні метали та приховувала їх [39, с.15].

У цей час відбулося перше велике повстання – Познанське. На заводі імені Йосипа Сталіна (пізніше “Цегельський”) у червні 1956 р. працівники підприємства вимагали скасувати надмірний податок на заробітну плату, нові завищені норми праці, які спричиняли зниження реальної заробітної плати. Вони також вимагали виплати за понаднормову роботу, скорочення суботнього робочого дня до шести годин, а також покращення умов охорони праці та її організації. Партійні чиновники, окрім обіцянок і вимог повернутися на робочі місця, нічого не зробили, тож робітники вийшли на вулиці, прямуючи до сусідніх будівель Воеводського комітету Польської об’єднаної робітничої партії та Міської національної ради. Протестуючі вигукували соціальні та політичні гасла і в підтримку духовенства: “Вимагаємо підвищення зарплати”, “Хочемо жити по-людськи”, “Хочемо хліба” (див. додаток А), “Геть норми”, “Ми голодні”, “Геть експлуатацію праці”, “Геть червону буржуазію”, “Хочемо свободи”, “Геть більшовизм”, “Геть комуністів”, “Вимагаємо вільних виборів під наглядом ООН”, “Геть росіян”, “Геть москалів”, “Геть росіян, вимагаємо

справді вільної Польщі” [25, с.21]. Протестуючих було понад 100 000 людей, котрі поділилися на дві групи. Одна з них попрямувала до в’язниці на вулиці Млинській вимагати звільнення, згідно чуток, заарештовану делегацію працівників, а інша група попрямувала до будівлі Воєводського управління громадської безпеки на вулиці Кохановського, де протестуючих обливали водою. У відповідь на воду у натовп люди відповіли камінням по штабу безпеки, а за двадцять хвилин до одинадцятої відбулася кульмінація подій – було застосовано вогнепальну зброю збоку представників закону і почалася найгарячіша фаза повстання, для придушення якої було застосовано армію [25, с.22], а саме 10 тис. солдатів, озброєних 360 танками, 31 з яких був знищений чи пошкоджений у ході сутичок, сотнями броньовиків, автомобілів та мотоциклів. Загинули щонайменше 73 особи, кількост було поранено [15, с. 304].

Це було перше велике повстання в Народній Польщі, яке показало, що поляків не влаштовує політика керованої з Москви польської об’єднаної робітничої партії й вона сама, котру їм нав’язали. Подібні повстання, спричинені падінням соціального рівня життя народу з вимогами політичних змін у країні, траплялися ще декілька разів.

В цей час новий керівник пішов на поступки католицькій церкві, основній опозиційній силі, яка відіграла значну роль у духовному піднесенні протестуючих 1980-х років.

У жовтневий період, аби вгамувати народні маси, польські комуністи вирішили звільнити з ув’язнення предстоятеля Стефана Вишинського, якого було арештовано у 1953 р. за меморандум, згідно якого єпископи вимагали від влади не втручатися у справи церкви. Про це зазначалося у декреті 9 лютого 1953 року Державної ради ПНР “Про призначення священнослужителів на церковні посади”, який Вишинський спершу передав голові ЦК партії ПНР – В. Беруту, а на свято Тіла і Крові Христових зачитав цей документ публічно. За висвітлення вказаного документу на широкий загал й ув’язнили кардинала, бо декрет справив враження як на польський народ, так і на Ватикан у справі

намагання влади перетворити окрему від них інституцію на підзвітну собі установу. “Звільніть товариша примаса” [25, с.141], – вимагали протестувальники, і врешті так й сталося. Також влада скасувала вище вказаний декрет, було відновлено роботу Змішаної комісії уряду та єпископату, відновлені на посадах ординарії та єпархіальні адміністратори, які до 1956 року були ув'язнені, або вигнані та інтерновані. Церкві мали надати ліцензію на видання газет. Протягом трьох років (1956–1959 рр.) було видано 37 католицьких періодичних видань та порушено питання конкордату [66]. Було відновлення викладання релігії у школах, правда лише як необов'язковий предмет, однак сам кардинал говорив, що обов'язком громадян було дбати про релігію в школах, адже для них та їхніх дітей, як католиків, це залишається обов'язковим. “І багато що залежить від чутливості до цінності релігійного виховання, пильності та сумлінності” [30, с.19].

Сам Вишинський не вірив у довготривалість ліберального напрямку політики Владислава Гомулки і вважав, що: “Існує руйнівна діяльність, яка спрямована проти догматів церкви та католицької моралі...”, – наголошував під час засідання Пленарної конференції Єпископату 11 квітня 1957 р. кардинал [30, с.20]. З цієї ж причини він закликав єпископів не їхати до французького м. Лурд на ювілейні урочистості, тому що це показало б для світу, що польська церква живе у нормальних умовах, а це було б шкідливим для церкви [30, с.21].

І він не помилився щодо цього. Адже ці ліберальні поступки були тимчасовими, із метою заспокоїти народ і забезпечити себе певною підтримкою під час виборів до сейму у січні 1957 р., у результаті якого ПОРП зберегла свою політичну монополію в державі: у новому сеймі 237 місць взяли послы ПОРП, та А. Завадський від цієї ж партії став головою Державної ради і Ю. Циранкевич залишився на чолі уряду. У складі Ради міністрів було 18 міністрів від ПОРП [51, с.573–574]. Після перемоги консерваторів В. Гомулка почав “боротьбу з реформістами”: прихильних до ліберальних реформ партчиновників виключали з партії; цензура не дозволила друкувати роботи філософа Лешка Колаковського, публіциста Віктора Ворошильського та ін. 02

жовтня 1957 р. секретаріат ЦК ПОРП припинив видання студентського тижневика, що викривав злочини сталінського режиму – “По prostu”. Це спричинило у Варшаві кількадевні демонстрації студентів і школярів, котрі були розігнані спеціальними підрозділами міліції (ЗОМО) тощо [51, с.574]. А в березні 1959 р. пройшов III з’їзд ПОРП, який констатував зміцнення при владі в партії та державі групи “центру”, очолюваної В. Гомулкою. Він підтвердив курс ПОРП на будівництво соціалізму в союзі з СРСР та іншими країнами радянського блоку, а також було піддано нищівній критиці “ревізіонізм”. Очевидними були погрози рішучою протидією всім “антисоціалістичним” і “антидержавним” силам, застереження католицькій церкві від протидії партії та поширення її ідеології [51, с.577].

В 1964 р. цензури та репресій з боку влади зазнали автори листа 34-х, направленою Ю. Циранкевичу із вимогою змін у культурній політиці, а також молоді комуністи-ревізіоністи Яцек Куронь та Кароль Модзелевський, які у майбутньому відіграли значну роль у русі “Солідарності”. Вони очолювали Клуб політичних дискусій при Союзі соціалістичної молоді у варшавському університеті (К. Модзелевський був головою цього клубу, а Я. Куронь був активним учасником Польської асоціації скаутів), але 1963 року його було розформовано. Наступного року із членів Союзу соціалістичної молоді, котрих було виключено через підтримку підписантів листа до голови уряду країни та дозвіл від влади функціонувати лише, якщо дотримуватимуться партійних вказівок, групи скаутів та ін. Куронь з Модзелевським збиралися сформувати свою підпільну організацію, чия програма базувалася б на ідеях справжнього марксизму й троцькізму. Вони висвітили свої плани у відкритому листі до ПОРП.

Автори зазначають на тому, що влада у ПНР належить партійній бюрократії, яка експлуатує робітничий народ, а не є його представником і захисником, адже влада не належить робітникам насправді, робітники не володіють засобами виробництва і не впливають на політичні рішення тощо. Всі рішення приймає обмежене коло людей у партії, яка має монополію на

владу і система в країні побудована по вертикальній схемі зверху до низу, а робітники та трудова інтелігенція, що хоч і входять до складу партії, не можуть нічого запропонувати для змін й безсилі на місцях, тож їм нічого не лишається як виконувати складений панівною елітою план дій [7, с.5–7].

Принципи парламентаризму вони відкидали через відсутність гарантій захисту від диктатури і тому, що ця модель не проявляла народовладдя з тої причини, що головне чого домагаються ті хто балотується – це перемоги на виборах. Однак у випадку перемоги багато передвиборних обіцянок так і залишаються обіцянками.

Основними цілями, викладеними у вказаному листі, була побудова робітничої демократії на заводах Польської Народної Республіки. Робітники повинні були організовуватися у робітничі ради, які мали впливати на плани виробництва та її якість, використання зароблених коштів та яка їхня кількість буде розподілена на соціальні виплати, освіту, науку, культуру, охорону здоров'я тощо. Посада директора підприємства повинна обиратися, підпорядковуватися, працювати під наглядом цих рад робітників і усуватися з посту за спільним рішенням цих же трударів [7, с.57–58].

Слід зазначити, що подібна ідея, відсутність парламентського виду правління та утворення робітничих рад, які мали б справжню владу, відповідала знаменитим гаслам більшовиків в часи революції – “Вся влада радам”, яка була висвітлена у квітневих тезах В. Леніна. З цього можна зазначити, що майбутні учасники “Солідарності”, які зможуть повалити комуністичний режим в ПНР, на той момент висвітлювали не радикальні ідеї насильницького повалення політичної та соціально-економічної системи в Польщі, за що їх було засуджено, а ідею реформувати неефективну бюрократичну машину, яка під гарними гаслами захисту робочих їх же й експлуатує на справжню демократичну модель, де працівники реально чогось вартуватимуть.

За цей маніфест трудової демократії було ув'язнено на три роки Куроня, а Модзелевського – на три з половиною. Однак, через декілька років ці особи зі

своєю ідеєю трудової демократії будуть продовжувати опозиційно-політичну діяльність.

У 1966–1968 рр. відбувалися чергові заворушення між невдоволеними політикою ПОРП поляками, самою комуністичною партією Польщі і католицьким костелом на чолі з С. Вишинським.

Що стосується політики польської партії відносно католицької церкви і кліру, то із метою недопустити клерикалізації польського суспільства і посилення церковного авторитету на міжнародному рівні, владою було розгорнуто пропагандистські заходи проти церковних повчань, такі як усунення вивчення релігії в школах та хрестів з громадських будівель, пропаганда проти розлучень, християнських шлюбів, контрацепції [30, с.22–23].

Коли в травні 1966 р. церква відзначала центральні урочистості на Ясній Горі, присвячені тисячолітній річниці хрещення держави, польська влада не пустила в країну папу Павла VI, однак всі ці втручання не завадили як мінімум 300 тис. вірним полякам взяти участь в цих заходах. Однак влада ПОРП не нехтувала методами силових провокацій. У Варшаві спеціальні поліцейські загони і пропартійні активісти блокували вулиці, не пропускали віруючих до храмів і провокували їх на сутички як образами в сторону примаса й єпископів чи застосування насильства [30, с.25–26]. Така гостра реакція влади на християнські урочистості тільки збільшила масштаби заходів і прихильність народу до католицької церкви, про, що сам Вишинський лаконічно зауважив, що: “Церковні міленійні урочистості пройшли краще, ніж ми очікували. Єпископи-ординарії зростають у значенні” [30, с. 26].

Наприкінці 60-х рр. почався новий протестний рух. 1967 відбулася шестиденна війна між новоствореною єврейською державою – Ізраїлем та Сирією, Єгиптом Йорданією, Іраком, Алжиром й Кувейтом, яких Радянський союз підтримував зброєю. Однак, єврейський народ здобув перемогу у цій війні й в СРСР та країнах Варшавського договору почалося цькування єврейського населення. Польські історики вважають, що це почалося з чистки військових кадрів. Про це у своїх спогадах наводить А. Шнайдер, який пережив воєнний

період 1941–1945 рр. і вступив до лав війська Польської Народної Республіки, дослужившись до звання підполковника на 1967 р. Він згадував, що підполковник Стемпень викликав його до кабінету і повідомив, що через події 5 червня з центру прийшов наказ його звільнити, однак вони знайшли вихід звільнити Артура за станом здоров'я від військової служби у мирний час. У той же час понад сотню офіцерів було відправлено на пенсію, переведено на нижчі посади, а тих, хто відмовлявся – звільняли, так само звільнення отримували через лікарські комісії, дисциплінарні покарання або догани [41, с. 188–189].

Наприкінці 1967 р. партійне керівництво ПОРП та радянська сторона, через свого дипломата в Польщі, критикували спектакль “Дзяди” за твором Адама Міцкевича, побачивши антирадянський акцент постанови. На початку відділ культури ЦК ПОРП заборонив друкувати схвальні рецензії стосовно постановки, далі влада обмежила кількість показів до одного на тиждень, а вже потім було вирішено, що остання вистава відбудеться 30 січня. Таке рішення викликало протест майже 200 людей, котрі вийшли під Національний театр, а потім приблизно сотня з квітами попрямувала до пам'ятника Адаму Міцкевичу, скандуючи гасла із вимогами скасування цензури, “Хочемо правди Міцкевича”, “Вимагаємо подальших показів “Дзядів” ” [25, с. 31] тощо.

В цей час Мечислав Мочар, міністр МВС, застосував проти мирних протестуючих силу. Поліцейські побили протестувальників, частину заарештували, іншим, визнаним найбільш агресивними й обвинувачених у порушенні громадського порядку, покарано високими грошовими штрафами. Адама Міхніка та Генрика Шлайфера було відраховано з історичного факультету Варшавського університету за участь у демонстрації та передачу інформації іноземним журналістам. Ці двоє належали до так званих “командос” бунтівних, радикальних учасників маніфестацій серед яких були нещодавно звільнені із в'язниці – Яцек Куронь та Кароль Модзелевський, правда вже 11 березня знову були заарештовані.

З 8 березня 1968 р. почалися мітинги студентської молоді у Варшаві, Вроцлаві, Гданську, Глівіцах, Катовиці, Кракові, Любліні, Познані, Білостоці,

Бидгощі, Ольштині, Ополі й Торуні, Лодзі, вимогами котрих була лібералізація у сфері культури і забезпечення прав і свобод громадян [25 с. 33].

Влада відповіла на такі заходи застосуванням підрозділів ОРМО (Добровільного резерву громадянської міліції), які оточували і били студентів та працівників ВНЗ, арештовували тощо. До кінця березня були придушено всі бунти освіченої молоді, а 28 березня у Варшавському університеті відбувся останній мітинг, де було розроблено “Декларацію студентського руху”, із вимогами свободи думки, об'єднань, скасування цензури, запровадження прозорості суспільного життя, поваги до конституційних громадянських прав та ін. У відповідь було виключено зі студентства 34 людини.

Серед протестуючих студентів були і ті, що мали єврейське походження і на тлі вище наведених подій зі шестиденною війною і неприязним ставленням у східному блоці до євреїв, пропаганда зробила з них “цапів відбувайлів”, роблячи акцент на тому, що це саме вони підривають стабільність в країні, підриваючи довіру населення до влади, і наштавхують молодь на антидержавні акції – сіоністська змова. На підприємствах проводилася пропагандистські акції проти агентів, які поширювали антидержавну пропаганду дезорієнтованій й автономній студентській молоді. Окрім силових методів боротьби з ревізіоністами, комуністична влада Польщі почала організовувати провладні маніфестації на підтримку дій влади проти єврейських змовників. Гаслами цих зібрань були: “Сіоністи – до Ізраїлю”, “Письменники – до пера, студенти – до навчання”, “Хай живе ПОРП”, “Хай живе Владислав Гомулка”, “Очистити партію від сіоністів”, “Металурги вірно стоять навколо своєї партії”, “Усунути з вишів бешкетників і авантюристів” тощо (див. додатки Б, В).

Іншою, не менш важливою причиною подій березня 1968 р., була внутрішньо партійна боротьба між Владиславом Гомулкою та міністром МВС Мечиславом Мочаром за керівну роль у партії, а значить і в державі. Останній очолював групу так званих, “партизанів”, бо сам міністр і його люди були колишніми комуністичними партизанами часів Другої світової війни. Тож так, як значна частина членів ПОРП мали єврейське походження і були в її рядах ще

в сталінський період, це подавалося як боротьба із єврейськими змовниками і виглядало очищенням рядів партії від сталінських злочинців. Після очищення апарату влади, на кінець березня 1968 року з ПОРП усунули понад 8 тисяч осіб та 15 000 осіб емігрували з країни за час березневих подій, пов'язаних із антиєврейською кампанією [25 с. 34], участю армії Польської Народної Республіки у придушенні заворушень у Чехословаччині (Празька весна). Гомулка знову зміцнив свої позиції у владі й до 70-х рр. настав період певного спокою.

Економічні невдачі у виконанні п'ятирічного плану 1966–1970 рр. призвели до того, що централізована економіка не могла задовільнити потреби громадян і, щоб компенсувати втрати, влада заморожувала зарплати, підвищувала ціни на споживчі товари, встановлювала контроль над ними, ще неврожай завдав складнощів. Підвищення цін на товари, які і так не завжди можна було придбати, й не найкращої якості, з метою економії, ще й це було зроблено напередодні Різдва, коли люди закупували на свята. Цей крок влади бив по найвразливішій верстві населення республіки, тому було встановлено допомогу держави багатодітним родинам. Наприклад, в Щецині на вечірньому засіданні членів ПОРП перший секретар головного бюро партії зачитує лист від Центрального Комітету про зміну цін і допомогу багатодітним родинам у сумі в 25 злотих, при тому, що середня місячна зарплата становила 2 235 злотих у 1970 році. Такі суми викликали нестримний сміх у залі засідання.

Ці “реформи” спричинили робітничі протести в містах. Почалися вони у Гданську на суднобудівному заводі імені Леніна, де через десятиліття відбулися перші страйки і було створено “Солідарність”. Вона стала символом демократичних змін у країні. Робітники ходили містом, вигукуючи гасла та співати пісні з метою привернути увагу до їх протесту. Керівництво ПОРП відповіло на це загонами міліції та війська, котрі застосовували проти протестувальників вогнепальну зброю (Владислав Гомулка навіть просив Брежнєва про військову допомогу, таку ж, яку радянська влада застосувала в Угорщині й Чехословаччині для боротьби з контрреволюціонерами). Події

висвітлювали у централізованих ЗМІ протестуючих робітників та людей, котрі приєдналися до них у процесі маніфестації, як антидержавні елементи, провокатори і бандити, які руйнують і грабують магазини та будівлі міста. Варто зазначити, що серед тих, хто це робив, були провокатори. Один із учасників подій згадував, як на власні очі бачив, що чоловік в інтелігентному костюмі із портфелем став навпроти вітрини магазину, витягнув із портфелю цеглину та розбив нею скло й пішов, не забравши нічого з магазину. З люті в перемішку з шоком від обстрілів по натовпу правоохоронними органами та військовими, протестуючі підпалили місцеві будівлі ПОРП в містах Труймяста (Гданську, Гдині й Щецині). В першому та останньому з цих трьох міст робітники вирішили організувати протест в межах підприємства, утворивши страйковий комітет, який перебрав там владу і створив робітничу охорону. Вони створили список із соціально-економічними та політичними вимогами: відставку чинних централізованих профспілок і дозвіл на утворення незалежних профспілок, зниження цін, звільнення затриманих під час протестів, обмеження привілеїв партійних, збільшити житлове будівництво і справедливе їх розподілення, поширення правдивої інформації в медіа та ін. [42, с. 6–7]. На гданській судноверфі робітники розійшлися по домівках під загрозою штурму підприємства силами поліції та армії, а на щецинській судноверфі імені А. Варського – це вдалося. З цього приводу, польський історик і публіцист, Ян Скужинський зазначав, що тамтешні дії були найкраще організовані і досвід щецинських подій був урахований через десять років, коли було сформовано профспілку “Солідарність”, у тому числі, учасниками цих грудневих подій у містах Труймяста [42, с.12–13].

Члени ПОРП вирішили змінити першого секретаря, звинувативши набридлого народу догматика Гомулку та його команду в усіх бідах, на Едварда Герека – першого секретаря ЦК ПОРП в Катовіцах. Його призначення викликало неоднозначне сприйняття в громадян країни стосовно можливої лібералізації в політиці партії. Таємний співробітник Генрик Ворцелл у своїх звітах для Служби безпеки описував, що в літературному середовищі Вроцлава

панують позитивні сподівання стосовно нового керівника ЦК та його команди щодо того, що вони вирішать нагальні проблеми”.

На вище згадану судноверфю імені А. Варського приїздив новий перший секретар ЦК ПОРП з метою переговорів із протестуючими стосовно їхніх вимог. Представники партії та протестувальники обговорювали проблеми у виді дискусії, транслюючи ці події як на центральному радіо й телебаченні, так і через радіо на підприємстві. Терек відхилив вимогу зменшення цін, однак заморозив їх на рік, погодився на нові вибори до організацій компанії та післястрайкової робітничої комісії, пообіцяв звільнення заарештованих та не репресувати учасників протесту. Такий крок з боку нової влади у вигляді прямої розмови з робітниками, трансляції цієї події в ЗМІ і обіцянка виконати значну частину вимог протестувальників помітно підвищило авторитет Едварда Герека серед народу [42, с.11].

Обіцянку нового першого секретаря про відбудову Королівського замку, щоб заручитися підтримкою діячів культури, критикував і висміював у своєму щоденнику польський прозаїк і педагог Стефан Кіселевський: “Терек пообіцяв їм реконструкцію Варшавського замку – яка ж дешева, дешева вистава – і вони її ковтають. Той самий Івашкевич, який учора цілував дупу Гомулці, сьогодні проведе ту саму операцію з Гереком. “А терпляча публіка ковтає і ковтає”. Хоча нещодавно виявилось, що не все проковтнуто – але тепер, для різноманітності, робітники повстали, а письменники мовчать і мовчать” [58].

Але не всі повірили у зміни на краще через внутрішньопартійні перестановки. Наприклад, Славомір Мрожек, описуючи в сатиристичному тексті ПНР як тюрму, а Герека із народом – як нового начальника та в’язнів, у листі до Адама Тарна писав про ситуацію в Польщі, що в тюрмі з’явився новий начальник, котрий обіцяв ув’язненим густіший і кращий суп. Хоч сам Морожек не вірить, що навіть це новому начальнику буде під силу.

Інший прозаїк і публіцист, Генрик Ворцелл, у своєму “Щоденнику” писав що: “Наївні люди сподіваються, що одразу настане економічне й господарське покращення, а це ж неможливо...” [58].

Досліджуючи ці події, можна сказати, що повторилися події та сподівання, які були в 1956 р., коли прийшов Гомулка до влади і почалася часткова лібералізація в політиці ПОРП. В першій половині 1970-х рр. Едвард Герек зміг покращити економічний стан республіки завдяки західним інвестиціям та кредитам у розвиток промисловості. Це давало змогу підвищувати заробітні плати і забезпечити споживчі потреби населення.

Та це не змінило суті системи, про що свідчать такі дії нового першого секретаря ПОРП, як адміністративна реформа, в результаті котрої було збільшено кількість воєводств із 17 до 49 аби посилити центральну владу на місцях. Воєводські секретарі, котрих призначали на 4 роки й 8 місяців й припинили їх переміщення з місця на місце, зосередили свої зусилля на “управлінні” закріпленими за ними територіями. Таким чином утворювалися особисті мережі між першими секретарями, воєводами, чиновниками нижчого рівня та директорами найважливіших підприємств, віддалених від центру, які контролюють усю соціальну активність у регіоні [39, с. 23].

У їдальні будівлі Центрального Комітету, за словами Єжи Урбана, подавали на обід горами м'яса, по кілограму на людину, тоді як звичайний народ не завжди міг придбати такий дефіцитний продукт [17, с. 125]. За Герек повернулися у великому стилі закриті від загалу магазини, які забезпечували партійних бюрократів всіма видами товарів на будь-який смак. У підземеллях універмагів “Центрум” у Варшаві мав функціонувати таємний пункт продажу, де забезпечувалися високопосадовці. У військових частинах і відділеннях міліції існували спеціальні магазини для силових структур, відомі як “консуми” [39, с. 19].

Апаратники мали високі офіційні зарплатні, у додачу були і “зарплатні у конвертах”, премії, пенсії та інше. Вони могли отримати квартиру чи автомобіль від 1 до 5 років, в залежності від посади, тоді як звичайні люди могли чекати до 20 років [17, с. 126].

Але попри це високопосадовці ще й мали у своєму розпорядженні розкішні вілли та їх забезпечували усім необхідним, зокрема, Едвард Герек мав

користуватися віллою у Клярисеві та в Спалі. Там його забезпечували продуктами харчування, охороною, транспортом і відпочинком. Петру Ярошевичу оплачували будинок в Аніні, телефон, резиденцію в Промнику, пів ставки для хатньої робітниці, особисту охорону, транспорт, періодичні видання, закупівлю продуктів харчування. Прем'єру Юзефу Циранкевичу було забезпечено доступ до квартири, будинку в Констанціні, штатної домробітниці, відпочинку та преси. Подібними привілеями користувався також Едвард Бабюх [39, с. 21].

Ще одним кроком, який показує непорушність комуністичної системи в ПНР, хоч і на чолі з командою Е. Герека, це зміни до польської конституції, які передбачали, що Польща є “соціалістичною державою”, ПОРП є “керівною політичною силою суспільства в будівництві соціалізму” й у новому тексті було вписано слова про зміцнення “нерозривних зв'язків дружби і співробітництва з СРСР” [51, с. 608].

Спричинене нафтовою і торговельною кризою у світі 1974 р., високим зовнішнім боргом на погашення котрого йшла третина річного бюджету країни, імпортуванням продовольчих товарів із закордону через вливання коштів у розвиток колективних господарств та неврожаїв 1974–1975 рр. економічним занепадом, у червні Герек віддав наказ підвищити ціни. М'ясопродукти мали подорожчати в на 69 %, птиця – 30 %, масло й молочні продукти на – 50 %, а цукор – 100 %. Грошові компенсації залежали від заробітків, зокрема: у кого вища заробітна плата, ті отримували більші компенсації, а люди з меншим доходом – менші. Через це в 1976 р. робочі в Радомі, Урсусі й Плоцьку вийшли на протест, у Радомі було спалено будівлю комітету партії, як і в 1970 р. Влада використала для вгамування заворушень підрозділи ЗОМО, які застосовували кийки, сльозогінний газ і водомети, вогнепальна зброя не йшла в дію. Після придушення протестів розпочалися масові затримання й побиття. Затриманих проводили через так звані “стежки”, де їх били кийками. Офіційні дані повідомляли про 634 затримані особи в Радомі, в Урсусі – 172, 55 – у Плоцьку

та багато інших учасників були відраховані з ВНЗ або втратили роботу [25, с. 49].

Пжеμισлав Гаштольд зазначав, що силове придушення робітничих протестів у червні 1976 року для команди Герека став часом створення Комітету охорони робітників, який заклав основи для розвитку організованої політичної опозиції [21, с. 63]. Це була суспільна організація з представників світської та католицької інтелігенції, яка брала участь в подіях березня 1968 р., чиєю основною діяльністю була матеріальна, медична, юридична допомога для постраждалих учасників подій 1976 р. та їх родин, вимоги амністії заарештованих учасників демонстрацій та поновлення їх на своїх робочих й аудиторних місцях, висвітлення порушень прав людини, що гарантує конституція країни та міжнародне право в Польській Народній Республіці [1, с. 22–23].

Зрозуміло, що влада не мала наміру з ними рахуватися і значна частина учасників комітету були заарештовані, зокрема: Яцека Куроня, Антоні Мацєрєвич, Мірослав Хоєцький та Пйотр Наїмський. Але ті, хто залишилися на волі, не здалися! Вони збиралися привернути якнайбільшої уваги до своїх вимог, пов'язаних із репресіями проти тих, хто намагається відстоювати свої права. Дружини ув'язнених комітетників взяли на себе роботу в організації. Зокрема, Гражина Куронь, дружина Яцека Куроня, зверталася до західних ЗМІ, повідомляючи про утиски на опозицію [43, с. 21].

24 травня відбулося тижневе голодування у костелі Святого Мартина у м. Варшава з дозволу католицького кліру та безпосередньої участі деяких членів католицької інтелігенції. У ньому взяли участь 14 людей (родина робітника з Радому, якого заарештували за участь в демонстраціях 1976 р., котрий сам оголосив голодування за ґратами, сілезький ремісник, колишній комуністичний діяч та католицький з домініканським інтелектуалами), котрих об'єднувало бажання справедливості. В якості моральної підтримки голодуючих, прихильники КОР приносили квіти до воріт монастиря, а коли влада вимагала вивести людей, що голодують на вулицю, Вишинський аргументував відмову

тим, щоб не було думки, наче поліцейську палицю замінили інквізиторською [43, с. 22].

Цією своєю акцією вдалося здобути підтримку на світовій арені. На бік комітету стали профспілки, інтелігенти та комуністи Італії, Франції, Західної Німеччини, Швеції та Швейцарії, а також генеральний секретар ООН – Курт Вальдгайм. Завдяки підписаному у м. Гельсінкі заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі, країни підписанти повинні були дотримуватися свобод і прав людини. Так як ПНР часів Герека була в залежності від західних кредитів та інвестицій, доступ до їх отримання можна було перекрити у тому випадку, якщо влада не звільнить опозиціонерів і не почне з ними рахуватися. Саме це й змусило першого секретаря ЦК ПОРП віддати наказ про звільнення всіх заарештованих членів комітету охорони робітників.

Після амністії членів комітету та відчуття, що люди можуть чогось добитися, почали створюватися інші опозиційні організації, а саме: Студентські комітети Солідарності, Рух захисту прав людини й громадянина, Вільні профспілки, Товариство наукових курсів, Рух молоді Польщі й Конфедерація незалежної Польщі, а ще Незалежна офіцина видавнича, де її члени взялися за написання й видання нецензурованої літератури. Очолив її Мірослав Хоєцький [43, с. 30].

Сам же комітет в 1977 р. створив свій часопис “Robotnik”. У ньому опублікували Хартію робітничих прав, де вказувалося, що у даний момент вимагають: щоб заробітна плата зростала відповідно до здорожчання життя, запровадження 8-годинного робочого дня та вихідні у суботу й святкові дні, скасування нічної праці для жінок, встановити спеціальні незалежні комісії для перевірки безпеки та гігієни праці, щоб доступно і справедливо розподілялися певні привілеї в незалежності від партійної приналежності, не примушувати працівників до донощицтва, гарантувати право на страйк, утворення незалежних профспілок тощо. Автори цієї хартії також закликали робочих до того, аби вони користувалися своїми можливостями, гарантованими

міжнародними пактами та Конвенцією Міжнародної організації праці – формувань незалежних об'єднань і права на страйки, домагаючись у такий спосіб виконання своїх вимог для покращення життя, бо ніхто інший, як вони самі, цього не зробить [1, с. 27–32].

На межі 1976–1977 рр. утворилася, пов'язана з Комітетом охорони робітників і Рухом за права людини та громадянина, організація Вільних профспілок узбережжя, куди увійшли свідомі представники робітничого класу, які відіграють ключові ролі в утворенні та діяльності профспілки “Солідарність” і підписанням перших угод 1981 р. між робітниками та владою – подружжя Йоанни Дуди-Гвязди та Анджея Гвязди, Анна Валентинович, Лех Валенса та ін. Основою їх програми й темою для обговорень було, як і в представників Комітету, утворення вільних профспілок, які будуть представляти справжні інтереси і захищати права та свободи трудівників підприємств, на відміну від офіційних провладних, гарантованих конституцією ПНР та підписаними Польщею міжнародними договорами. Діяльність полягала у випуску невідцензурного журналу “Robotnik Wybrzeża”, розповсюдженню його серед робітників підприємств, проведення лекцій, заходів, присвячених пам'яті жертв грудня 1970 р. тощо.

У цей же час до вказаної організації увійшов звільнений зварювальник із Гданської суднобудівної верфі імені Леніна – Лех Валенса. Людина, котра до цього вже виступала за солідаризацію з незадоволеною інтелігенцією у 1968 р., брав участь у робітничих бунтах в грудні 1970 р. на Узбережжі, де на судноверфі належав до страйкового комітету, належав до офіційної профспілки як інспектор праці після грудневих протестів, повіривши обіцянкам Ґерека і змінам на краще в країні із новим першим секретарем ЦК ПОРП, але потім він сам промовляв, що: “Ґерек порушив свої обіцянки, обдурив націю і робить все, що хоче, не порадившись з робітниками” [44, с. 26]. На заводі він підлягав критиці за організацію праці, ранній спуск кораблів на воду для показу чудової картини результатів виробництва і руйнівну роботу. За “антисоціалістичну” діяльність Валенсу було звільнено із Гданської судноверфі.

Після приєднання до Вільних профспілок, Служба Безпеки намагалися зробити його своїм агентом, однак Валенса відмовився від цієї пропозиції, після чого він потрапив під пильне око спецслужб. У 1978 р. його двічі було затримано на дві доби за те, що він приносив вінок до брами заводу в знак пам'яті про загиблих в грудні 1970 р. За ці дії його знову було звільнено, а у лютому він приєднався до редакції “Robotnik Wybrzeża” й коли через агентство працевлаштування приходив на нове місце роботи, роздаючи випуски журналу, підпільну літературу й листівки [44, с. 33–34].

І звичайно ж не можна не зазначити про вплив на свідомість поляків та майбутній серпневий рух “Солідарності” особистості краківського архієпископа Карла Войтилу, більш відомого пізніше як Папа Римський Іоан Павло II.

Ще будучи краківським архієпископом, він проявляв себе як “ненадійний елемент”, вороже налаштований до комуністичної ідеології. Він особисто зустрічався та підтримував контакт з членами Комітету охорони робітників, Студентськими комітетами Солідарності, допоміг Товариству наукових курсів із приміщенням для діяльності, дозволив провести месу за душу вбитого представниками поліції члена комітету Станіслава Пияса. Він обвинувачував існуючу систему в тому, що вона відбирає у людей можливість бути джерелом влади, володіти верховною волею та правом самостійно визначати устрій своєї держави. Говорив, що люди не правильно почали мислити через нав'язану антидуховну ідеологію і в жовтні 1978 р. перед вступом на папський престол наголошував, що Польща є єдиним слов'янським народом, який протягом тисячоліття прожив у сфері західної культури, і поляки повинні потурбуватися про збереження й розвиток цієї спадщини [45, с.77].

Коли краківського архієпископа обрали новим главою католицького престолу в західному світі, це стало особливим приводом для гордості та духовного піднесення поляків. Коли ж Іоан Павло II 2 червня 1979 р. прибув із візитом на батьківщину, польська нація показала, що новий Папа користується великим авторитетом в рідній країні попри нав'язування радянською стороною,

через свого дипломата, на ПОРП тези, що Ватикан належить до недружнього нам блоку і не варто пускати Папу римського в ПНР. У той час, як для державних свят чи провладних маніфестації треба було примушувати працівників різних сфер брати в них участь, роздавати спеціально приготовлені прапори, таблички, питання та відповіді тощо. Коли прибув Кароль Войтила, то мільйони поляків дивилися по телебаченню та слухали по радіо Святу Месу на площі Перемоги в центрі Варшави, яку транслювали наживо. Тисячі жителів були особисто присутні (див. додаток Г), а влада наказала не транслювати і знімати дозволялося лише передні ряди. Саме тут він, під час меси, просив помолитися за те, щоб Христос не переставав бути для поляків відкритою книгою життя на майбутнє. І він каже: “Нехай зійде Дух Твій і оновить лице цієї землі” [38, с. 5].

Подібні промови та дискусії по всіх місцях, куди приїздив Папа, можна трактувати як заклики до перемін. Зокрема, у м. Гнезно він, завершуючи свою проповідь, закликав, аби на сучасному шляхові історії слід заглибитися у минуле, аби піти у майбутнє [38, с. 7].

В ще іншому місті після показу свідчень єпископа-мученика, Святого Станіслава, він звернувся до народу зі словами, що вони повинні бути сильні, сильні у своїй вірі та любові, адже саме тепер ці сили польській нації знадобляться як ніколи раніше [38, с. 8].

Отже, від початку приходу радянської влади, на теренах Польщі почався процес насадження соціалістичної системи влади, а саме: підготовка в СРСР спецслужбовців для роботи тут та висилання туди на роботу радянських чекістів для репресій із негодними. Монопольна влада належала прокремлівським комуністичним партіям, які мали привілеї та доступ до дефіцитних товарів тощо. Але за 8 років, поки Сталін ще був живий, польська нація не була настільки замордована і упокорена, як радянські республіки. У сільському господарстві домінувала приватна власність попри прихід до влади догматика-марксиста Владислава Гомулки, який спершу проводив процес лібералізації в країні в сфері культури, релігії, але потім знову повернувся до

політики “затягування поясів”. У той час, як у всіх країнах соціалістичного табору відбулися 2 найбільших повстання проти існуючого панівного режиму, в Угорщині та Чехословаччині, де їх було подавлено із застосуванням військ червоної армії, у ПНР до 1980-ого р. відбулося 4 масштабних повстання (робітничих у 1956-ого, 1970-ого і 1976-ого, де кожне з них умиротворювали військом, поліцією з бойовою зброєю, позбавленням роботи або волі та одне – інтелігенції у 1968-му р., де влада обмежувалася арештами, відрахуваннями з вузів численних студентів, які брали участь в заходах). Однак, усі вони, окрім грудневих подій 1970-ого р., були спонтанними, без харизматичних лідерів на чолі і характеризувалися вуличними ходами. І саме на Щецинській суднобудівній верфі імені А. Варського було розроблено новий метод боротьби за свої права: замість вуличних демонстрацій і сутичок з правоохоронними органами було запропоновано параліч роботи на певному підприємстві, утворення свого страйкового комітету, разом сформувані вимоги до влади. Новий перший секретар ЦК ПОРП Едвард Герек особисто, з новою командою, прибув на підприємство, де обговорював проблеми та вимоги протестувальників. Було дозволено транслювати переговори по телебаченню і він пообіцяв виконати найосновніші вимоги. Це був основний урок того часу, що показав як ефективніше проводити протести. А після чергових затримань незадоволених, черговим підвищенням цін, працівників утворюється перша опозиційна організація з представників інтелігенції, яка листами до партії, голодуваннями, повідомленнями про репресії західним ЗМІ хотіла звільнити всіх заарештованих за дії в червні 1976 р. та її очільників. Вона мала назву Комітет охорони робітників. Їхні дії надихнули інших на створення подібних організацій опозиційній панівній системі. Усі учасники цих об’єднань з ідеями створення незалежних профспілок, разом з антикомуністичними поглядами й закликами до співвітчизників бути сильними і вірними своїй вірі та країні, звертали увагу на своє минуле, щоб йти у майбутнє, новопризначеного Папи римського Іоана Павла II, котрий був поляком. Все це значно позначилося на майбутніх протестах в 1980-х рр.

Розділ 2.

ДІЯЛЬНІСТЬ “СОЛІДАРНОСТІ” В УМОВАХ РЕПРЕСІЙ (1981 – 1983 РР.)

За оцінками Віталія Павлова, радянського розвідника, дипломата й генерал-лейтенанта, який виконував роль дипломата від КДБ, СРСР на момент правління Едварда Ґерека вважав, що своєю надмірною симпатією до Заходу, купівлею кормів для тварин, зерна та технологій, ПНР стане надто залежною від капіталістичних корпорацій. Показано, що Ґерек був надто самовпевнений у своїх рішеннях, наче він є несхибним, мудрим лідером польської нації [10, с.20]. Пізніше стало зрозуміло, що його прогнози були небезпідставними. Проявом того, що перший секретар ПОРП є далеко не непомильним в політичній й економічній сфері, як стверджує В. Павлов, було призначення на 8-ому з'їзді партії Едварда Бабюха прем'єр-міністром, чиє розуміння у вирішенні проблем в економіці країни і з поверненням боргів банкам країн Заходу зводилося до необдуманого підвищення цін [10, с.25].

Черговий раз владою були підвищені ціни на продукти харчування з 1 липня 1980-ого р. Цього разу керівники республіки офіційно не озвучували це заради недопущення демонстрацій. Попри такий хід, зріст цін у буфетах і їдальнях підприємств був відчутним і став причиною окупаційних страйків на заводах Люблінського воєводства. Працівники авіаційного заводу в м. Свідник, фабрики сільськогосподарських машин “Agromet”, заводів по ремонту автомобілів, підприємств вантажних автомобілів, Кооперативу сільського транспорту і Підприємства транспорту внутрішньої торгівлі зупинили постачання міста молочними продуктами, а протест залізничників локомотивного депо зупинили рух поїздів до 19 липня, встановивши локомотиви і вагони на рухомих рейках, що не давало можливості змінювати їх положення дистанційно, відключивши живлення на станції та викидаючи певні частини локомотивів [46, с.24]. Вимогами були: вища заробітна платня, соціальна допомога для родин мала бути на одному рівні із забезпеченням правоохоронних органів та військових, вихід на пенсію у 55 років для

робітників-тягачів, покращення забезпечення магазинів, прозорість у рішеннях отримання премій та підвищень, вихідні суботи. Також робітники залізниці вимагали, щоб замість проурядових профспілок створювалися нові на основі вільних виборів [46, с.23].

Усі ці дії змусили владу піти на поступки у 1970 р. шляхом переговорів з маніфестантами. Для цього 18 липня було утворено спеціальну урядову комісію на чолі з віце-прем'єр-міністром Мечиславом Ягельським. 20 липня було досягнуто угоди між владою і страйкуючими залізничниками. Останні повернулися до роботи, а влада підвищила їм зарплатні, гарантувала безпеку для тих, хто брав участь у подіях й навіть дозволила провести процедуру виборів до заводської ради згідно вимог працівників [46, с. 25–26].

Для представників влади це стало особистою перемогою і вони розслабилися. Частина з них пішли у відпустку, а саме міністр оборони і сам перший секретар, Едварда Герек, котрий відпочивав у Криму. Однак їм обом довелося повернутися на робочі місця через ситуацію на Гданській судноверфі ім. Леніна, де 14 серпня почався черговий цього року сидячий страйк, який переріс у консолідаційний рух польських громадян у боротьбі за демократичні права і свободи, що врешті призвело до повалення комунізму в країні без кривавих революцій.

Метою страйку були не виключно соціально-економічні вимоги а, в першу чергу, домагання поновлення на роботі звільненої кранівниці, учасниці вільних профспілок, Анни Валентинович, якій залишалося 5 місяців до пенсії.

Організатором цього страйку був колишній член комітету охорони робітників і лідер гданських вільних профспілок – Богдан Борусевич. На квартирі робітника, Богдана Фельського, разом з іншими опозиціонерами – Йоанною й Анджеєм Гвяздами, Аліною Пеньковською, Анною Валентинович і Лехом Валенсою було розроблено сценарій страйку, обрано день його початку, було сформовано зміст листівок і зроблено плакати з вимогами поновлення Валентинович на роботі і підвищення зарплат [27, с. 10]. А ще частиною плану було змусити здійснити аналогічний протест на території Гдинського

суднобудівного заводу імені Паризької комуни (цю справу Борусевич доручив молодому двадцятидворічному слюсарові з того ж підприємства – Анджею Колодзею) та інших заводів і за вдалого розвитку подій утворити міжзаводський страйковий комітет [28, с. 46–47].

Сам Борусевич друкував листівки, що повинні були бути поширені серед працівників заводів у Гданську та Гдині спеціальними групами. А відповідальність за усну агітацію серед робітників і тих, хто стануть лідерами сидячого страйку, він поклав на молодих працівників підприємства: вище згаданого Богдана Фельського, Єжи Боровчака, Людвіка Прондзинського, яких психологічно підготовлював на приватних зустрічах, а ще Леха Валенсу. Сам Борусевич розумів, що ймовірність того, що більшість чи, тим паче, всіх робочих верфї вдасться залучити до страйку, однак варто було спробувати.

Невдачу у підтримці радикальних гасел “молодняка” іншими працівниками пояснює Пшемислав Рухлевський, заступник директора з наукової роботи Європейського центру Солідарності в Гданську, тим, що молодики мали гірші умови життя. Вони не мали власного житла, мусіли жити у гуртожитках і могли виробляти менше продукції у той час, як працівник з більшим стажем вже міг мати квартиру, родину і його влаштувала стабільність в житті. Тому такий різний світогляд у старшого і молодого покоління розділяв навіть єдину соціальну групу населення. Напевне саме тому Богдан Борусевич залучив до тих трьох молодиків Валенсу – ветерана грудневих подій 1970 р., неодноразово арештованого за участі у річницях розстрілів працівників цього заводу, вимагаючи побудови на їх честь пам’ятника, поширення самвидаву опозиційних організацій до яких належав, звільненого за діяльність із заводу, після чого займався певний час виключно роботою над агітаційним видавництвом опозиційної літератури, листівок та іншого. Сам Лех Валенса не дуже оптимістично на цю пропозицію відгукнувся, однак все ж погодився приєднатися до запланованих подій. 14 серпня 1980 р. о п’ятій ранку, для початку, було роздано листівки у приміському поїзді, котрим люди їхали на роботу, а за годину Фельський, Боровчак й Прондзинський, не

дочекавшись Валенси, що запізнювався, почали агітувати робітників до сидячого страйку, аби відновили на роботі Анну Валентинович, підвищити заробітні платні і щоб була встановлена меморіальна дошка загиблим працівникам заводу під час протестів у грудні 1970-ого року. Але, як очікувалося, значна кількість робітників не відгукнулася на заклики. Лише три відділи долучилися – К-1, К-3, С-5. “Директор заводу хотів їх угамувати й тут на територію заводу прибув Валенса який заявив, що ми оголошуємо сидячий страйк на що з усіх боків пролунало: “Ура!”” [44, с. 45–46].

Після цього було створено страйковий комітет з очільником Валенсою, з метою уникнути безладів і недопуску чужинців, що могли здійснити провокації на території верфі, сформували робітничу гвардію, яка не допускала сторонніх осіб на територію заводу, і встановлено сухий закон.

Слідом за подіями у Гданську, почали зупиняти роботу працівники інших закладів міст різних воєводств, водії громадських автобусів, трамвайне депо в м. Вжеш, Гданська ремонтна судноверф, Північна судноверф імені Героїв Вестерплатте, Гданське державне автотранспортне підприємство, нафтопереробні заводи, заводи судових електричних пристроїв і автоматики. Суднобудівний завод імені Паризької комуни, ремонтна судноверф “Nauta”, Гдинський порт, Військово морський завод у Домбровщаку, Радіозавод “Радмор”, Морська радіослужба суден, Компанія глибоководного рибальства та рибальських послуг “Далмор”, Рибний завод, Транспортно-комунікаційна компанія № 4, Компанія ремонтних послуг морського порту, Завод розпилювальних апаратів, база обладнання та транспорту Гданської промислово-будівельної компанії у Гдині, Транспортне господарство Будівельного комбінату у Гдині, Торгівельне підприємство з продажу імпортованих товарів, Автотранспортне господарство та контейнерний завод Польських океанських ліній та інші [28, с. 54].

Однак, на самій же судноверфі імені Леніна в Гданську, після перемовин між керівництвом заводу і страйковим комітетом, директор погодився на

більшість вимог. Комітетники проголосували за завершення акції, про що оголосив Валенса всьому заводу і деякі працівники почали покидати завод.

Цей крок був вигідний для влади, бо, таким чином, вдавалося провести схему з обіцанням задоволення потреб як соціальних, так і політичних вимог, на кожному окремому заводі, щоб вгамувати протестний рух, як було в липні того ж року. Та діячі вільних профспілок розуміли, що цього не можна допустити, бо тоді їхній план провалиться і робітники інших закладів, котрі почали страйки разом із ними вважатимуть, що їх зрадили, і довіру до опозиційних вільних профспілок буде підірвано. Тому їх діячі — Анна Валентинович, Анджей Гвезда, Зенон Квока, Мариля Плонська, Єва Оссовська, Генріка Кшивонос, Аліна Пенковська, Богдан Борусевич та інші — почали блокувати вихід з підприємства й обвинувачувати гданців у зраді. Такий хід подій змусив Леха Валенсу продовжити страйк на підтримку вимог інших заводів на Узбережжі, оголосивши його вже як страйк солідарності. Частина робітників залишилися, а з понеділка, ті кого вже задовільнили перші домовленості стосовно підняття платні за роботу, почали долучатися до сидячих протестів завдяки вмовлянням Валенси [29, с.26–27].

Робочі, що створювали свої страйкові комітети та висували вимоги до влади, відправляли по двох обраних делегатів від своїх закладів на гданську судноверф ім. Леніна як місце початку й центр можливого руху, який би представляв всіх працівників країни з метою підтримки з іншими підприємствами зв'язку задля координації дій. Тобто, як планувалося, на судноверфі імені Леніна простий страйковий комітет у ніч з 16 на 17 серпня еволюціонував у міжзаводський зі штаб-квартирою, представляючи себе як першим і єдиним незалежним представником інтересів працівників соціалістичної Польщі.

Тієї ж ночі комітет склав новий список вимог, який складався з 21 вимоги: створення незалежних профспілок, розпустивши проурядові; гарантування права на страйк; свободу слова, звільнити політичних в'язнів, поновлення на роботі звільнених робітників, котрі брали участь у протестах

грудня 1970-ого р. (Анни Валентинович і Леха Валенси в тому числі) й студентів на навчання, відрахованих за ту ж діяльність; правдивого висвітлення про складну соціально-економічну ситуацію в країні та утворення Міжзаводського страйкового комітету в державних ЗМІ; виплати зарплатні за час страйку; збільшення виплат за роботу на 2000 злотих, компенсуючи зростання вартості життя, і при зростанні цін на побутові речі автоматично повинні підніматися заробітні платні; постачати на внутрішній ринок більшість товарів, експортуючи тільки надлишки; задля рівномірного розподілу дефіцитного м'яса і м'ясопродуктів ввести в обіг продовольчі талони; забезпечити достатню кількість місць у дитячих садках та дошкільних закладах для дітей жінок, що працюють; скасувати комерційні ціни та продаж іноземної валюти при так званому внутрішньому експорті; забезпечити повне медичне обслуговування працюючих; встановлення декретної відпустки на 3 роки; вихід на пенсію повинен відбуватися при досягненні 55 років для чоловіків і 50 років для жінок або запровадити жінкам 30 років стажу для виходу на пенсію, а для чоловіків – 35 років; розмір виплат сімейних допомог повинен був бути рівним до аналогічних виплат працівникам Міністерства внутрішніх справ та Польської армії; скоротити термін очікування на житло; відмінити принцип відбору керівництва закладів через партійну приналежність; встановити суботи вихідними днями [8, с.67–70].

Однією із основних напрямів діяльності цих страйкових комітетів було поширення правдивої інформації про те, за що вони борються, діяльність страйкарів, дисципліну на протестуючих закладах та інші факти, які державна преса, теле-радіо трансляції подавали скупо, роблячи акценти на економічних збитках для країни цими “зупинками у роботі”.

Робота над цими видавничими тижневиками, часописами, листівками й іншими інформаційними витворами та ще й розповсюдження їх за межі ізольованої території, де бракувало паперу і спеціального чорнила, доводилося користуватися обмеженою кількістю так званої “бібули”, а замість професійного чорнила робити саморобне із сажі й мила “Комфорт”. Саме так

виготовляли свої друковані видання на Гданській судноверфі, одним з яких був перший інформаційний страйковий бюлетень “Солідарність”, іменем якого називався цей рух. Але через поміркованість Валенси страйкарям не дозволили зайняти заводську друкарню попри наявне там обладнання і запаси паперу з чорнилом. У цьому їм допомогли страйкарі іншого суднобудівного заводу у м. Гдиня – імені Паризької комуни. Завдяки їхнім радикальним діям, а саме захоплення заводської друкарні, вдалося надрукувати мільйон примірників різних видань і направити до Гданська необхідну кількість якісного матеріалу для видавництва [18, с.38].

Вже 20 серпня своє відношення до руху “Солідарність” озвучила людина, яка стала духовним лідером для мільйонів поляків – Іоан Павло II, чий портрет був вивішений на воротах страйкуючої верфі разом із зображенням Ченстоховської ікони Богородиці, що висять там і досі як частина меморіального комплексу біля Європейського центру солідарності (див. додаток Д). Глава всіх католиків на основі почутої інформації з телевізійних новин, присвячених подіям на Узбережжі та розповідям отця Станіслава Дзівіша, виголосив польською мовою молитву, в котрій просив, аби Бог і Богородиця підтримали його народ, визволивши поляків від усього зла та небезпеки, й щоб Вони захистили всі його добрі справи [22, с.8].

Проте, польське духовенство було більш обережне у висловлюваннях стосовно робітничих страйків. І цим побоюванням, у одностайній підтримці хоч і безконфліктних та безкровних методах домагань дотримуватися гарантованих конституцією країни та підписаними Польщею міжнародних договорів прав трудящих, стала загроза радянського військового втручання із метою придушити цей протестний рух. Тому проповідь кардинала на Ясній Горі 26 серпня значно відрізнялася від папської. Вишинський зайняв нейтральну позицію, критикуючи дії влади, зате закликав народ до спокою і виконання своєї роботи.

Боялися вони даремно, бо першим, хто серйозно відреагував на серпневі події 1980-ого р. в ПНР, було керівництво Союзу Радянських

Соціалістичних Республік на основі інформації, отриманої від представників КДБ. Радянські органи влади та державної безпеки розглядали подібні заворушення, що ще відбулися в липні того ж року і розгорнулися наступного місяця, як загрозу існуванню панівної там комуністичної влади і цілісності Радянського Союзу. Тому через польські події першочергово у московській штаб-квартирі КДБ на Лубянській площі ухвалено привести у стан готовності підрозділи КДБ в прикордонних з ПНР республіками Білоруською, Українською, Литовською. Направлялися до Польщі агенти під прикриттям туристів, розвідуючи про настрої поляків. Ймовірність застосування сили радянською стороною прогнозувала й американська розвідка. Ще 20 липня на тлі люблінських промислових та інфраструктурних протестів, у складеному попереджувальному меморандумі вказувалися припущення, що зростаюча напруга у суспільстві могла б перерости у силове протистояння між суспільством і органами режиму, а це вимусило б радянський апарат застосувати силове втручання, якби польська комуністична партія не впоралася б із народними заворушеннями [32, с. 19–20].

Ці розвідувально-аналітичні дані продовжувала здійснювати американська розвідка і в серпневий період. Папу було проінформовано стосовно ймовірності такого ходу дій. Це пов'язано із тим, що радником по національній безпеці тодішнього президента США Джиммі Картера був поляк за походженням – Збігнев Бжезінський.

Ще на бік МСК стали діячі науки і культури з Варшави. 22 серпня вони передали Лехові лист підтримки шістдесяти чотирьох інтелектуалів і в процесі розмови вони дійшли до згоди, щоб ці посланці – Тадеуш Мазовецький і Броніслав Геремек – виступали експертами-радниками для Валенси у роботі на очікуваних переговорах з представниками уряду.

23 серпня було утворено комісію з цих радників-інтелектуалів. Протягом тижня перемовин члени МСК з урядовими міністрами намагалися дійти до спільного рішення, однак все впиралося у вимогу розпуску існуючих профспілок і заміни їх на незалежні від партії. Представники влади

пропонували оновити вже існуючі, але на це Богдан Ліс відповів, що вони не хочуть замінювати стару кров на свіжу – а мати зовсім новий організм [42, с.32]. Лех Валенса запевняв, що вони не мають бажання порушувати принципи суспільної власності на засоби виробництва, а саме вимагають, методом страйку, бути справжніми господарями заводу та країни, бо це їм постійно обіцяли.

Влада була загнана у глухий кут: придушити контрреволюційний рух силою не вдасться, адже Америка, як головний донор кредитів для ПНР, через свого дипломата у Варшаві дала зрозуміти, що якщо проти протестувальників буде застосована сила, то ці гроші будуть блокуватися. До того ж слід вказати, що у той час, на знак солідарності з поляками, докери східного узбережжя Сполучених Штатів бойкотували польські судна [36, с.21].

До участі в страйках солідарності почали приєднуватися підприємства інших воєводств Польщі – Вроцлава, Лодзі, Нової Гути, Варшави, шахтарі у Валбжиху й Ястшембі. Загальна кількість страйків сягнула семисот тисяч до кінця серпня. Всюди висловлювали єдність із гданським МСК.

31 серпня на гданському суднобудівному заводі імені Леніна було підписано між МСК і урядом республіки двосторонню домовленість. Однак, стосовно болючої для влади вимоги незалежних і самоврядних профспілок, як їх офіційно сформувавши експерти-радники, мали певні уточнення. Зокрема, створені самоврядні профспілки мали мати соціалістичний характер відповідно до Конституції Польської Народної Республіки, однак вони не матимуть наміру виконувати роль політичних партій, не заперечуватимуть існування суспільної власності на засоби продукції і після закінчення страйку страйкові комітети стають робітничими комісіями. Вплив “Солідарності” обмежували територіями північного узбережжя і, за необхідності, призначають загальні, прямі, таємні вибори до профспілкових органів [1, с. 37–39].

Такі обмеження не заважали можливості співпрацювати з іншими профспілками. Тому, після угоди 31 серпня, до МСК надходила велика кількість листів і телефонних дзвінків, де робітники із закладів по всій території

ПНР зазначали, що такі-то пролетарі, таких-то підприємств приймають укладену угоду в Гданську і консультувалися з комітетниками стосовно створення власних професійних спілок.

Оскільки такий варіант функціонування профспілок робітників-опозиціонерів, які започаткували цей рух, не влаштовував такий висновок й 17 вересня було організовано зібрання усіх делегатів підприємств, котрі солідаризувалися з гданським МСК, на якому велася дискусія стосовно форми функціонування профспілкового руху. Вибір був між двома видами: федералізованим із центром у Гданську і регіональним. Регіональний був вигідний для влади, адже робочі не знали як створювати і контролювати профспілками, старі проурядові могли просто реорганізуватися під новий лад, а кожен заводський комітет працівників міг висувати особисті вимоги, котрі могли різнитися з вимогами для загального блага. Такі як Кароль Модзелевський на з'їзді виступали з тим, що їм необхідна загальнонаціональна профспілка під запропонованим варіантом “Незалежна самоврядна профспілка “Солідарність””, котру повинна була представляти крайова комісія, сформована з членів МСК. Вона не повинна віддавати накази, як ПОРП в країні, а надавати пропозиції комітетам заводів на місцях й узгоджувати з ними певні питання й рішення з єдиним статутом [12].

22 вересня, результатом з'їзду робітничих делегатів підприємств з усієї Польщі, було висвітлено новий статут Незалежної самоуправної професійної спілки “Солідарність” з адміністративним центром у м. Гданськ, а територіальними межами діяльності зазначалася вся Польська Народна Республіка. Керівними органами були Крайова комісія, з'їзд делегатів та Ревізійна комісія. На делегатських зібраннях вирішувалися питання змін до статуту, узгоджувалися загальні програми Спілки, встановлювалися межі членських внесків, з яких формувався спілковий фонд, а ще з прибутків, отриманих завдяки організаціям культурних, спортивних заходів тощо. З цього фонду, відповідно, певні кошти мали виділяти на соціальну допомогу родині члена спілки у випадку народження дитини, втрати роботи через участь у спілці

або смерть. Крайова комісія, головою котрої став Валенса, координувала дії регіональних профспілок, ухвалювала річні бюджети спілки “Солідарність”, укладання збірних угод, її члени обирали очільника самої комісії й членів Президії, які повинні були стежити за виконанням указів комісії. Ревізійна ж комісія спостерігала за фінансовою діяльністю Комісії. До профспілкових керівних органів повинні були здійснюватися через таємні вибори з необмеженою кількістю кандидатів. Члени спілки не могли належати одночасно до іншої (провладної) і керівництво закладу не мало права входити до будь-якої. Спілка може почати загальний страйк на обмежений проміжок часу в залежності від причин та інше [1, с. 73].

Такий характер функціонування, зрозуміло, не влаштував ПОРП на чолі з новим головою партії – Станіславом Канею. Тож влада затягувала офіційну реєстрацію статуту “Солідарності” у варшавському воєводському суді, блокуючи можливість формування незалежних профспілок на різних заводах, не видаючи приміщень, друкарського обладнання. У відповідь на це Крайова комісія порозуміння оголосила про національний одноденний страйк-перестороги із метою показати свою єдність й мирний характер боротьби за свої права.

За цим дорученням протестувало з \approx 12:00 по 13:00 18 міст республіки, у більшості з яких протест солідарності охоплював лише підприємства, котрі входили до незалежної самоврядної профспілки. Частина приватних крамниць на добровільній основі, комунального транспорту, а ті хто страйкував або працівники транспорту, котрі повинні були працювати, вивішували національні прапори і носили стрічки біло-червоного кольору (Вашава, Познань, Лодзь, Краків, Бельсько-Бяла, Катовіце, Люблін і Кельце)

Були й такі, де зупинили роботу всі заклади міста, окрім швидкої допомоги та іншого транспорту. Вони також висловлювали єдність з протестувальниками тими ж самими прапорцями і стрічками кольору прапора ПНР (Гданськ, Ельблонг, Єлень-Гура, Каліш, Вроцлав, Слупськ, Битом, Торунь, Валбжих, Гожув) [1, с. 80].

Попри все, Верховний суд 10 листопада скасував відмову реєстрації Незалежної самоуправної професійної спілки “Солідарність” Воєводського суду Варшави. Профспілковий рух тільки зростав. За схожістю з НСПСС, утворювалися такі ж об’єднання серед рільників, студентів, вчителів, інженерів, бібліотекарів тощо. Таке розгортання контрреволюційних елементів викликало занепокоєння вже не лише в СРСР, де ще 25 серпня було створено комісію з польських питань, яка розробляла плани стосовно дій проти польської “зарази”, а й в сусідів по соціалістичному табору, які мали спільний кордон з Польщею – Чехословацька Соціалістична Республіка та Німецька Демократична Республіка. Очільник ЧССР Густав Гусак і голова ЦК партії НДР, Еріх Гонеккер вбачали в профспілці “Солідарність” виключно небезпечний контрреволюційний елемент, який загрожував їхнім політичним режимам й спричинить дефіцит товарів через приїзд поляків, котрі схочуть закупитися товарами через брак в своїй країні і можуть поширювати підпільну літературу польських опозиціонерів. Щоб недопустити такого розвитку дій, полякам, що проїздили через Чехословаччину, митні служби конфісковували цінне майно. В ЗМІ чехам і словакам висвітлювали рух профспілок як лінивих маргіналів, що в Польщі панують хаос і анархія, відбуваються фізичні напади на працівників влади, а “Солідарність” – це руйнівна сила, котра фінансується Заходом із метою знищити соціалістичний табір [47, с.42].

Е. Гонеккер мав такі ж самі бачення, але він був радикальніше налаштований й окрім припинення можливості приїздити полякам до НДР без спеціального дозволу, недопуску в країну при наявності в людини позацензурної літератури, повернення на батьківщину східно-німецьких студентів, які навчалися в ПНР та контрактних робітників, щоб ті не заразилися ревізіонізмом. Він був ініціатором засідання 5 грудня 1980 р. між НДР, ЧССР, ПНР і СРСР. Там керівники перших двох республік просили свого “старшого брата” вплинути на владу Польщі, щоб угамувати антисоціалістичний рух в ній аж до можливості інтервенції [23, с.50]. Це вторгнення мало бути замасковане в

процесі військових навчань “Союз-80”, де військо з вісімнадцяти дивізій, яким як район дій, визначили околиці Вроцлава і Катовіце.

Але цього не сталося через декілька причин: С. Каня і В. Ярузельський, міністр оборони ПНР, віддавали перевагу іншим методам боротьби із солідарністю, яка полягала у сильній пропаганді по очорненню профспілкового руху серед населення. Підрив єдності руху здійснювався через вплив таємних агентів Служби Безпеки, хоч ще з кінця жовтня по листопад здійснювалися таємні розробки планів, узгодження дій між представниками МО та МВС з радянською стороною стосовно введення воєнного стану [51, с. 619]. Спостерігалася відсутність бажання втручатися у ще один конфлікт, бо Радянський Союз вже більше року воював в Афганістані та погрози з боку президента США, Джиммі Картера і НАТО. Він надіслав Брежнєву попередження, що у випадку вторгнення в ПНР, будуть заморожені всі відносини між країнами 7 грудня. А за два дні на надзвичайному засіданні країн НАТО погодили, що якщо СРСР військово втрутиться у внутрішні справи Польщі, то країни альянсу збільшать видатки на оборону, введуть економічні санкції проти СРСР, відкличуть радянських дипломатів і закриють свої порти для її суден [36, с. 31–32].

1981 р. відзначився силовим розгоном діячів “Солідарності” рільників, котрі засіли у будівлі Воєводської народної ради в м. Бидгощ 19 березня 1981 р. Вони вимагали виступити на засіданні, однак було вирішено перенести розгляд певних питань і направлено міліціонерів зі спецпідрозділи МВС у цивільному, які били членів протесту руками і ногами. Ця подія викликала резонанс в місті. Починалися сидячі страйки на більшості підприємств Бидгоща. Валенса з Кшиштофом Готовським вимагали покарати винних і організувати страйки солідарності, однак Лех Валенса розумів, що загостренням обставин стане причиною інтервенції, через що він допускав мирні домовленості з владою. На засіданні ЦК ПОРП 28 березня теж віддали перевагу перемовинам. 30 числа березня було укладено Варшавську угоду, згідно якої профспілка відмовилася від окупаційного страйку, а влада погодилася дозволити реєстрацію

“Солідарності” рільників, висвітлити події у Бидгощі по телебаченню. Відповідальність за побиття делегатів МКЗ покладено на сили правопорядку, і було виведено з регіону спеціальні підрозділи МВС [49, с. 69–70].

Ця угода викликала невдоволення серед учасників центральної вільної профспілки. Із “Солідарності” вийшли Анджей Гвезда і Кароль Модзелевський, і після виходу з профспілок подружжя Гвезд мали намір висвітлити листівки, в яких викривалася співпраця Леха Валенси зі Службою Безпеки в грудні 1970 р. із метою його дискредитації [13, с. 392]. Юрій Андропов та Дмитро Устінов 3 квітня викликали Каню з Ярузельським в м. Брест, де вимагали негайно проголосити військовий стан, щоб покарати опозицію. Головні керівники Польщі виправдовувалися тим, що вони контролюють ситуацію й обіцяли шукати шляхи зміцнення влади.

Однак “Солідарність” продовжувала діяти, формуючи по суті альтернативний уряд в країні, адже на першому національному з’їзді Незалежної самоуправної професійної спілки “Солідарність”, який тривав з вересня по жовтень 1981 р., було сформовано наступні положення: співпраця з Незалежною профспілкою “Солідарність” рільників у формуванні спільної програми дій стосовно сільськогосподарського та робітничого самоврядування вільні від бюрократичного тиску, демократичного місцевого самоврядування в сільській місцевості, комунальних рад та програми їхньої діяльності в економічній і соціальній сфері; вимагання звільнити політичних в’язнів; проявляти турботу про національні меншини, які живуть у Польщі, демократизація культури, яка полягала у боротьбі проти цензури творів мистецтва і науки, дискредитації творчості польських емігрантів. Також було висвітлено послання до трудящих Східної Європи, де делегати з’їзду висловлювали підтримку аналогічної боротьби трударів в Албанії, Болгарії, Чехословаччини, НДР, Румунії, Угорщини та всіх країн СРСР.

16 жовтня відбулося засідання ЦК ПОРП, на якому озвучувалося, наскільки складна політична і економічна ситуація по всій країні. Учасники засідання дійшли висновку, що слід усунути слабкого, поміркованого

Станіслава Каню з посади першого секретаря партії і поставити на чолі Войцеха Ярузельського, авторитетного своєю кар'єрою військового. Він почав секретний процес операції по боротьбі з антисоціалістичним рухом у країні. Вже на з'їзді 27 листопада він переконав учасників у необхідності конфронтації, щоб всі депутати ПОРП підтримали законопроект про надзвичайні повноваження як єдиний засіб зберегти батьківщину. Але університетські протести у Радомі, яких підтримувала “Солідарність”, оголосивши окупаційний страйк 28 жовтня, і 14 листопада профспілковий комітет на фабриці з виробництва прес-форм у м. Живці висунув резолюцію із закликом, аби партійні установи заводів покинули виділені їм приміщення, припинити заводам їм фінансово допомагати й усунути представників партії в органах управління підприємством. Через референдум більшістю було підтримано цю ідею [33, с.224].

В. Ярузельський зрозумів, що треба поквапитися. 13 грудня він виступив із доповіддю до громадян, де виголосив, що через екстремістські вислови та дії членів “Солідарності”, їхні страйки призвели до економічних збитків й дефіциту товарів першої необхідності, що веде країну до катастрофи. Тож генералом було утворено Військову раду національного порятунку із двадцяти вищих офіцерів й одного адмірала, яку сам очолював. А Державна рада в ніч з 12 на 13 грудня проголосувала за введення військового стану в республіці [14, с.30].

Під час дії Сейму вона не мала права таке здійснювати, бо питання вирішує парламент. Однак, як стверджував історик Гжегож Майхжак, Сейм не гарантував таємності операції, а конфіденційність була ключовим чинником успіху введення воєнного стану. Було складено декрети, в яких містилася інформація стосовно заборон і обмежень на час дії військового стану, а саме: заборона на страйки, зйомку й фотографування певних об'єктів, будь-які масові зібрання чи демонстрації, окрім релігійних служб та церемоній, мати при собі документи, вводилася комендантська година, обмежувалася свобода слова, преси, пересування, цензурі підлягали поштові листування, прослуховувалися

телефонні дзвінки, вилучалися радіоприймачі, всі види вогнепальної зброї та інше (див. додаток Е).

В міста країни стягували військову техніку та спеціальні підрозділи міліції заради гарантування громадських порядків, точніше пацифікації незалежних профспілок на заводах й арештів діячів опозиції, поки всі вони знаходяться по домівках, маючи при собі ломи аби вибивати замки, щоб увійти в квартири, якщо представників правоохоронних органів не впускатимуть. Близько третьої години ранку Леха Валенсу спецлітаком доставили до Варшави і помістили в одиночну камеру [44, с. 99]. Влада намагалася умовити його до співпраці та він не погодився, тож Служба Безпеки намагалася різними способами зруйнувати єдність в русі “Солідарність”, зруйнувавши авторитет Валенси. Для цього органи безпеки намагалися нагадати людям про його співпрацю з СБ у 1970 р. Одним з таких способів була таємна передача фотокопій документів Анні Валентинович [13, с.447].

Перша акція силового придушення непокори була здійснена працівниками моторизованого загону громадянської міліції на вугільній шахті “Вуек” у місті Катовіце. Причиною окупаційного страйку стало затримання голови комітету незалежної самоврядної профспілки “Солідарність” тієї шахти – Яна Лудвічака. Робітники вимагали звільнити останнього й незаконно заарештованих опозиціонерів і скасувати воєнний стан. 16 грудня о шостій ранку на Гданській судноверфі правоохоронні органи конфіскували обладнання для друку і комунікації, прорвавши ворота верфі танками [9, с. 54]. Бойовими машинами працівники ЗОМО увірвалися на територію шахти. Проти робітників з підручними матеріалами вони застосовували водомети, сльозогінний газ, гранати і бойові кулі. В результаті сутичок загинули 6 людей і поранено 23. Після цього страйк вирішили припинити [48, с.30].

Інтернування чекало і колишніх керівників країни, як винуватців причини економічної кризи в країні: Едварда Ґерека, Пьотра Ярошевича, Здзіслава Грудзеня, Єжи Лукашевича, Яна Шидлака, Тадеуша Вжашчика тощо.

Згідно декретів Військової ради національного порятунку, частина справ, які входять в юрисдикцію цивільних судів, переходили військовим, котрі проводили судовий процес в прискореній формі. Найчастіше могли виголосити вирок у 2–3 роки позбавлення волі та конфіскацію майна, але були й випадки, коли деяких людей засуджували і до 10 років. Зазвичай це були люди, що підбурювали на утворення протесту [34, с.15–16].

Учасників “Солідарності” і їх прихильників, що не відмовлялися від своїх переконань, звільняли з роботи, і не кожен міг потім влаштуватися на іншу. Через це профспілка, яка перейшла у підпілля, стала Крайовим Страйковим Комітетом. Її Тимчасова Координаційна Комісія надає частину коштів, що залишилися в її розпорядженні, на допомогу звільненим двомстам працівникам в місті Свідник, які входили до місцевого страйкового комітету і не могли знайти нову роботу, закликаючи всіх небайдужих і церкву організовувати збори і передавати безробітним дари і пожертви [9, с.80].

Була поширена практика “інтернування у мундирах”. Її суть полягала у тому, що діячів “Солідарності”, які були звільнені від військової служби, в більшості по стану здоров’я, відправляли віддавати борг батьківщині із метою їх перевиховання. Однією з таких військових частин для контрреволюціонерів було поселення в Підляському воєводстві – Червоний Бор. Члени незалежної профспілки, котрі потрапили під такий спосіб боротьби з інакомисленням, згадували казарми, які представляли із себе три товарні вагони, на каркасі над землею, оббиті дошками і накриті спільним дахом. Там було розміщено сорок двоярусних ліжок і пічка “буржуйка” (див. додаток Ж). Вона гріла, поки був вогонь, тому по ночах люди чергували, докидуючи в пічку дрова. Ті, хто спав біля неї, віддавали свої ковдри товаришам, що розташовувалися далше від печі [2, с.281]. Проводилися бесіди із працівниками Військово-внутрішньої розвідки із метою уточнення певних деталей біографії, залякування і повчань, як слід слухатися і поважати старших за званням. Інтернованих ізолювали від строковиків, нав’язуючи їм думку, що до них в частину направили небезпечних правопорушників. Увесь командний склад в частині до них ставився вороже і

провокував, називаючи їх покидьками, котрих слід перевиховати, а ті хто реагував, змушували у повному обмундируванні бігати довкола стадіону [11, с.312–313].

Стосовно незалежної самоврядної профспілки “Солідарність”, з одного боку вона не була знищена і, хоч в підпіллі, але, вона здійснювала певні функції. Як фінансову допомогу тим, хто втратив роботу з політичних мотивів, видавали свою нелегальну пресу, проводили масові вуличні демонстрації, показуючи свою єдність у проведенні маршу до річниць серпневих угод, реєстрації “Солідарності” тощо. З іншого ж боку, репресії міліції та війська поширили у людей страх і населення ПНР стати слухнянішим. На прикладі міста Томашув-Мазовецький, після того як страйки 14 грудня жорстоко розігнали, в результаті чого були жертви серед протестуючих, правоохоронні органи залякували працівників. Через це останні почали боятися брати участь у подібних протизаконних діях. На тогорічне Різдво “Солідарність” закликала молитися за повернення своїх близьких і, в знак вшанування загиблих за свої права, людей закликали вимкнути світло на півгодини і поставити біля вікон свічки за них [20, с. 77].

Священнослужителі католицької церкви у цей період по-різному висловлювали свою підтримку опозиції. Вона зводилася до звернень із вимогами, щоб були звільнені інтерновані, покращення їхніх умов утримання, дозволами відвідувати їх родичами на Різдво, надання фінансової допомоги їх родинам, дозвіл їм здійснювати таїнства тощо. Найвідомішою такою постаттю був отець Єжи Попелюшко. Він здійснював служби та меси, присвячені убитим, інтернованим під час воєнного стану, річницям подій “Солідарності” та їх прапора, за пожертвування, які призначалися постраждалим внаслідок воєнного стану, роздавав значки із зображенням Ченстоховської Богородиці на фоні кольору польського прапора, проводив збори ліків та медичних приладів. На його церковних заходах виступали письменники і актори зі своїми віршами, присвяченими тодішнім обставинам у країні. Його проповіді на службах були забарвлені політичним характером. Наприклад він говорив, що Польща без

Бога і християнства не може існувати, критикував світську освіту в державі, прямо заявляв про несправедливість репресій проти членів “Солідарності” і брехню в ЗМІ тощо. На його месгах вмикалися гучномовці, завдяки чому слухати проповіді отця могли поза межами костелу більша кількість людей [3].

Введення воєнного стану не принесло покращень в економіці й на міжнародній арені. Країни-члени НАТО припинили Польщі видачу кредитів і продовольства, а Ватикан зі Сполученими Штатами Америки уклали таємні угоди стосовно фінансування і політичної підтримки польської опозиції [52, с.300].

Згідно звіту аналітичної американської компанії RAND, 62% промислової сили республіки не використовується, значна кількість промислового транспорту ржавіє через не застосування його, інфляція орієнтовно складала 20%, не вистачало житла на всіх через будівництва нових будинків, а польські товари стали настільки поганої якості, що ніхто їх не хотів купувати. За рік після завершення воєнного стану дефіцит всіх видів товару був найбільший з часів існування республіки [19, с. 12–13].

Врешті-решт для отримання іноземних позик і зняття санкцій воєнний стан було офіційно скасовано 22 липня 1983 р., розпустивши Військову раду національного порятунку. Але попри це, значна кількість інтернованих так і залишилися в ув’язненні. Діяло обмеження автономії підприємств та закладів освіти, була заборонена діяльність незалежних від влади профспілок, суботи залишалися робочими днями та інші обмеження у свободах для громадян. Тож цей крок був грою на публіку.

Таким чином, можна сказати, що через нерозумну економічну політику Едварда Герека та його команди сталася чергова економічна криза, котра спричинила хвилю робітничих окупаційних, сидячих, страйків по країні. Основоположником майбутнього антикомуністичного руху був, наперед спланований діячами опозиційної групи Комітету оборони робітників, протест працівників Гданського суднобудівного заводу імені Леніна на чолі зі звільненим електриком цієї верфі Лехом Валенсою, які вимагали різних змін в

економічній, професійній, соціальній та політичній сфері життєдіяльності. Цей заклад став організаційним центром для пролетарів інших закладів Узбережжя Польщі, котрі підтримали Гданську судноверф, утворивши на ньому Міжзаводський страйковий комітет. Влада, попри своє небажання з ними рахуватися, пішла зі страйкарями на перемовини, котрі завершилися підписанням спільних угод. Далі новостворена профспілка “Солідарність” йшла тернистим шляхом її офіційної юридичної реєстрації та подальшим трансформуванням у альтернативну народну владу: профспілка сформувала свій статут, у якому сформовано структуру її діяльності, організувала по всіх містах ПНР зупинки на роботі у певних випадках, видавала свою нецензуроване видавництво, фінансово допомагали членам спілки та їх сім’ям за критичних непередбачуваних обставин. У керівництві ПОРП за весь цей час двічі змінився голова партії – після Е. Герека був Станіслав Каня, а після нього, на найдовший період часу – Войцех Ярузельський, який одночасно очолював ще й Міністерство Оборони і Уряд країни. Через складну політичну й економічну ситуацію і тиск з боку СРСР та сусідів по соціалістичному табору, Ярузельський увів у країні воєнний стан, узурпувавши владу військовими. Були проведені масові обшуки, затримання, інтернування, криваві придушення страйків і маніфестацій та інше. Проте, “Солідарність” не була повністю знищена, а пішла у підпільну діяльність. До влади почали гірше ставитися, як в середині країни, так і за кордоном. Країни Західного Світу ввели санкції проти ПНР і заблокувала отримання грошових позик, що ще сильніше било по і без того слабкій економіці. Через це, за майже два роки, було скасовано військовий стан, щоправда зі збереженням тих жорстких законів і обмежень.

Розділ 3.

“СОЛІДАРНІСТЬ” У 1984 – 1989 РР. : ШЛЯХ ДО ЗМІН

Останні роки існування комуністичного східного табору в Польщі характеризувалися відносно поміркованими діями у політиці керівника Польської Об'єднаної Робітничої партії В. Ярузельського із метою спробувати врятувати існуючий режим.

У червні 1983 р., за місяць до скасування воєнного стану в країні, було здійснено зустріч з Іваном Павлом ІІ, який під час його другого візиту на свою батьківщину, присвячену шестисотій річниці перебування ікони Ченстоховської Богородиці в монастирі Святої Гури. Папа рішуче залишався при своїй думці, що його країну перетворили на концентраційний табір й на катовіцькому аеропорту при натовпі в 1 млн. людей він сказав, що право на об'єднання у вільні організації є природним правом людей.

Сейм від липня 1983 р. до початку 1984 р. ухвалював суперечливі одне одному рішення і закони: амністії інтернованим, хоч лідери КОР і “Солідарності” під цю милість не потрапили, було скасовано воєнний стан, розширено повноваження МВС стосовно застосування репресій. На випадок соціально-економічної кризи, державні органи отримували право регулювати робочий день, звільняти людей з роботи і призначати нових, щоб її врегулювати, здійснення підтримки індивідуальних селянських господарств, встановлення кримінальної відповідальності за публікацію, поширення підпільних друкованих матеріалів, якщо вони не мали адміністративного дозволу, продовження діяльності повноважень дотеперішнього складу парламенту і проголошено дату виборів до національних рад [51, с. 640].

Тобто, з одного боку були певні послаблення, але вони затьмарювалися на тлі посилення повноважень міліції, збільшенню повноважень держорганів та інше.

“Солідарність” закликала бойкотувати “вибори” як до місцевих рад, так і до майбутніх у Сейм, аргументуючи це тим, що протягом майже сорока років правління уряду і партії, де змінювалися лише обличчя та імена, а не сама

ідеологія і структура правління, економіку республіки було практично знищено і позбавлено людей можливості впливати на рішення у країні та визначати шлях її розвитку. Тепер не залишилося сумнівів у тому, що можливістю вийти із того ганебного становища, у якому знаходяться поляки, це проведення демократичних виборів, що дасть громадянам реальну можливість здійснювати державотворчі процеси [9, с.134].

У ці ж два роки відбулися події, котрі болісно вдарили по і так слабкому та крихкому авторитетові Ярузельського і ПОРП. Перша – це номінація інтернованого лідера профспілки “Солідарності” Леха Валенси на Нобелівську премію миру 5 жовтня 1983 р. Подібне піднесення і визнання лідера опозиційного руху в Польщі ставило владу у незручне становище, бо у такому випадку його дискримінації, утисків чи репресій проти нього робило неможливим налагодження стосунків із Західним Світом, зняття санкцій та видачу кредитів.

Наступного року відбулася ще одна резонансна справа, яка нанесла ще сильнішого удару по комуністичній партії Польщі й ще більше підвищила авторитет Католицької церкви в країні. Капелан “Солідарності”, отець Єжи Попелюшко, здійснював під час воєнного стану і після його завершення патріотичні меси за батьківщину, підтримував профспілку, інтернованих і навертав людей на шлях боротьби і перемоги добра над злом. Оскільки фізичні погрози й намагання “приборкати” отця через скарги до церковного керівництва не принесли бажаного результату, каральні держоргани вирішили позбутися невгамовного священника. Вони хотіли зробити вигляд нещасного випадку, підлаштувавши 13 жовтня аварію, однак Попелюшко вижив. Тому 19 жовтня троє офіцерів Служби безпеки МВС ПНР зупинили його авто, жорстоко побили, а тіло убитого ксьондза було викинуто у водосховище річки Вісла. Його тіло знайшли 30 жовтня. Поховали Єжи Попелюшка 3 листопада в костелі святого Станіслава Костки у присутності примаса Глемпа, натовпу віруючих й делегатів “Солідарності” разом з Валенсою. 9 грудня понад 40 працівників ленінської судноверфі відвідали його могилу у Варшаві, поклавши вінок, і

встановили пам'ятну дошку [26, с. 187]. До Польщі прибула прем'єр-міністр Великої Британії Маргарет Тетчер. Вона поклала вінок на могилу отця Попелюшка, давши сигнал польській владі, чий бік підтримує вільний Світ у протистоянні народу з владою [50, с.944].

З огляду на цей інцидент було проведено судовий процес над трьома убивцями отця Попелюшка, де вони отримали вироки у 14, 15 і 25 років.

Загалом, протягом перших двох-трьох років після завершення воєнного стану, “Солідарність” все ще перебувала у підпіллі та була ослаблена триманням під арештом значної частини керівників та її учасників й КОР. Її загальнонаціональну діяльність виконувала створена на початку дії воєнного стану Тимчасова Координаційна Комісія. Серед таких дій були, окрім вище наведеного бойкоту виборів до парламенту і місцевих рад, закликаючи всіх громадян ігнорувати ці “імітації бурхливої діяльності”, проведення мирних маніфестацій і громадських заходів, присвячені пам'ятним датам в польській історії заходи, а саме: 11 листопада 1918 р. (день незалежності, утворення Другої Речі Посполитої), нещодавні розстріли робітників у грудні 1970 р., серпневі угоди і реєстрація “Солідарності” 1980 р., пацифікація шахти “Вуек” 1981 р., свято 1 травня (Міжнародний день праці) і 3 травня (День конституції) тощо.

Відбувалися спротиви політиці підвищення цін, чим влада намагалася, як і раніше, виправити катастрофічну економічну ситуацію в республіці. До речі, метод підняття цін уряд Войцеха Ярузельського застосовував декілька разів, аж до 1988 р., що на певний час зменшило дефіцит товарів і черги в магазинах [19, с.13].

Навесні 1984 р. членами таємної заводської комісії на Гданській судноверфі імені Леніна був виданий маніфест “Хартія – 84”. У ньому автори зверталися до співвітчизників у самій ПНР і до тих, які живуть за кордоном, підтримати ініціативи здобуття незалежності країни. Керівникам країн, підписантам Ялтинської угоди, пропонували переглянути певні положення договору через їх нав'язливий характер та відсутність народної підтримки

тощо. Цей документ було передано послу США Джону Девісу завдяки Аліції Ковальчик. Він пообіцяв порушити це питання перед Рональдом Рейганом. Хартію вдалося поширити ще на суднобудівному заводі м. Гданськ, Сейму ПНР і самому Ярузельському, польській секції Радіо Вільна Європа, кореспондентів західних ЗМІ та деяких існуючих підпільних структур “Солідарності”.

Але реальні зміни почалися з Радянського Союзу, коли у Москві 11 березня 1985 р. обрали нового генерального секретаря ЦК КПРС – Михайла Горбачова. Не лише у ПНР був катастрофічний стан в економіці, у Радянського Союзу теж у цьому плані стан справ був не кращим. Тому новий радянський генсек проводив політику певної лібералізації у суспільно-політичній та економічній сфері життя Союзу. Його політика полягала у збереженні існуючого ладу з певними послабленнями, що полягали б у допуску забороненої літератури для громадян, дозволу обмеженої критики та часткових амністій ув’язненим з політичних мотивів та введення приватного виду підприємництва.

Першим сигналом для країн Варшавського договору, що політика нового керівника Східного блоку у Кремлі змінилася, стали слова Михайла Сергійовича на зустрічі з керівниками держав соціалістичного табору у Варшаві 26 квітня 1985 р. про продовження існування Варшавського договору. Горбачов сказав, що кожна з братерських партій самостійно визначає свою політику і відповідає за неї перед своїм народом [15, с. 328].

Влада ПНР спочатку не сильно звертала увагу на подібні заяви, вважаючи це тимчасовими заявами, котрі, врешті, нічого суттєво не змінять в радянській політиці. Такі думки протрималися до наступного року, адже зовнішній борг Польської Народної Республіки зростав (зріс до 33,5 млрд. доларів і 6,5 млрд. рублів від СРСР на момент 1986 р.), заробітна платня громадян зменшувалася, те саме було і з національним доходом на душу населення, котрий зменшився до рівня серпневих страйків й створення профспілки “Солідарність”. Щоб вийти з міжнародної ізоляції, Польська Об’єднана Робітнича партія пішла на

часткові поступки перед опозицією і церквою, беручи за приклад радянського “старшого брата”.

Влітку вісімдесят шостого було здійснено реабілітацію більше двохсот політичних в'язнів. Та представники “Солідарності” ставилися з обережним оптимізмом до цього, а причиною слугувало розуміння, що це був необхідний крок для того, аби зняти із себе економічні санкції та інші обмеження у товарообороті Польщі з іншими країнами Заходу. Члени “Солідарності” продовжували стояти на тому, що для можливості змін на краще в республіці необхідно відновити плюралізм профспілок, перебудувати економічну систему та створити політичне середовище, яке сприятиме незалежним соціальним діям [9, с. 242]. Але Лех Валенса, не відкидаючи вище наведених аргументів Тимчасової Комісії, здійснив жест, який показав, що вони готові зробити кроки на шляху діалогу та порозуміння, з метою розробити та узгодити новий, публічний та правовий курс дій. 29 вересня 1986 р. Валенса організував Тимчасову Раду “Солідарності”. Туди входили Б. Борусевич, З. Буяк, Б. Ліс, Я. Палубіцький і Ю. Піньор, В. Кулерський В. Фрасинюк, Т. Єдинак [16, с. 175].

В рамках пропагандистської лібералізації політики був легалізований публічний обіг підпільного журналу “Res Publica”, дозволили організовувати регіональні незалежні середовища: Клуб політичної думки “Dziekania”, Великопольський політичний клуб “Ład i Wolność”, Краківське промислове товариство та інші. Навіть розглядався варіант дозволу на створення профспілок християнсько-демократичного характеру і формування контрольованої багатопартійної системи [35, с. 76].

Іншою важливою силою, з якою слід було спробувати налагодити діалог польській владі, особливо після убивства отця Єжи Попелюшка, – це католицька церква, проти морального і політичного впливу якої проводилися певні дії у період воєнного стану. Ярузельський розраховував на вдалий діалог з Папою Римським, чий візит заохочувала і готувала влада, щоб він своїм авторитетом вплинув на польську церкву і громадян задля досягнення мирної розбудови країни і хоч трохи піднятися в очах народу завдяки Іоану Павлу II.

Кароль Войтила прибув у Польщу 8 червня і за 6 днів свого перебування побував у дев'яти містах. Від самого початку все пішло не за планами польських керівників. Папа перед польськими керівниками і народом наголошував у своїх проповідях на суб'єктності людини та задоволенні її необхідних потреб, зокрема релігійній свободі, на об'єднанні та висловленні власних поглядів: “Тільки тоді нація живе по-справжньому своїм життям, коли знаходить свою суб'єктність у всій організації державного життя”, – говорив голова усіх віруючих західного обряду [58].

Іоан Павло II побував у Щецині, Гдині та Гданську, де відбувалися страйки, які стали початком “Солідарності”. Гданськ мав особливе значення для підпільної польської опозиції. Недарма ж голова МВС ПНР, Чеслав Кіщак, боявся, що тамтешнє святкування може перетворити захід на відьомський шабаш [58]. Там він став на коліна перед пам'ятником загиблим робітникам суднобудівного заводу, а пізніше – у Варшаві перед могилою убитого Єжи Попелюшка. Папа говорив, що він щодня молиться за поляків, робітників, членів “Солідарності”, які зазнали переслідувань і пожертвували своєю свободою і життям за її справу під час та після воєнного стану. Він назвав Гданську угоду завданням, яке потрібно виконати, і нагадав уряду, що громадяни повинні бути суб'єктом державного життя. Святий Отець того самого дня провів приватну зустріч з Лехом Валенсою, де перший підбадьорив останнього в діяльності профспілки, закликаючи до наполегливої діяльності [42, с. 125–126].

Папа зміг вселити надію і підняти моральний дух членам “Солідарності”, які на той час вже втрачали бажання продовжувати вже майже десятирічний опір владі. Для ж Ярузельського та ПОРП цей візит Іоана Павла II зруйнував плани зняття міжнародної блокади і підбурих контрреволюційні елементи, чий запал тільки почав згасати.

Після цього невдалого кроку було проголошено всенародний референдум стосовно запровадження радикальних економічних реформ. Це була остання спроба покращення стану республіки і, разом з тим, показати народну

підтримку дій керівництва країни. На референдум 29 листопада 1987 р. було висунуто два питання: 1) стосовно підтримки населенням виконання програми радикального економічного відновлення; 2) згода на проведення глибокої демократизації політичного життя через посилення місцевого самоврядування, розширення громадянських прав й збільшення участі їх в державному управлінні (див. додаток И).

Члени “Солідарності” ж агітували громадян бойкотувати референдум. Результат був вдалим для опозиції та безрезультатним викриттям всіх карт для керівної партії. Офіційні дані вказували, що участь взяли 67,3% виборців (50% за даними профспілки), що у будь-якому випадку така кількість стала найнижчою явкою в історії Польської Народної Республіки. З цієї кількості позитивно висловилися стосовно реформ менше необхідного мінімуму в 50% усіх виборців (“За” економічні реформи проголосувало 44,28% виборців, а “За” демократичні зміни – 46,29%) [42]. Тобто, референдум дарма провели, давши побачити Ярузельському збанкрутілий стан монопольної влади ПОРП та уряду країни.

Вже у лютому 1988 р. в черговий раз було здійснено підвищення цін на споживчі товари. Це спричинило на початку травня робітничі окупаційні і студентські страйки у сталеливарному заводі у м. Нова Гута і Кракові, верфі імені Леніна у Гданську, металургійному заводі у Стальовій Волі та вищих навчальних закладах Вроцлава, Щецина, Вишкува, Гданська, Варшави, Любліна, Урсуса тощо. На суднобудівному заводі імені Леніна Лех Валенса підбадьорював протестуючу молодь. Та комуністичне керівництво країни повелося з мирними протестувальниками так, як і весь час своєї монопольної влади – силою розганяли їх за допомогою моторизованих загонів громадянської міліції. Проте, це все одно не вгамувало весь страйковий рух. З 15 серпня почалися повторні протести на заводах і шахтах країни, серед вимог яких була легалізація “Солідарності” з гаслом “Не має свободи без “Солідарності”” [44, с.165–166].

На тлі обставин загострення радикалізму серед молоді, страйкових рухів з вимогами легалізації руху “Солідарність”, ліберальних реформ Горбачова в СРСР, жахливого стану економіки, рекордної недовіри народу і навіть провладних профспілок, які з їх головою, Альфредом Мйодовичем, опублікувавши в березні 1987 р. заяву, де відкрито критикували плани реформ, оголошені урядом Мечислава Раковського. Хоч для керівництва країни було за краще, щоб подібна критика політики панівного режиму здійснювалася з боку “дружньої” або керованої організації. Влада через ці дії почала схилитися до переговорів з опозицією і допуску їх та поміркованих членів єпископату до державних структур. Адже, ще перед виборами до народних рад, навесні 1988 р. урядова сторона зверталася до архієпископа Броніслава Домбровського, запитуючи, чи немає у нього серед своїх наближених охочих бути висунутим на посади радників через Консультативну раду або воєводські конвенти. На це єпископ відповів, що такий кандидат наробить неприємностей як для влади, так і для церкви [24, с.86].

Обставини серпневих окупаційних страйків змусили керівників країни піти на перемовини з лідером “Солідарності”. Про це заявив міністр внутрішніх справ Чеслав Кіщак по телебаченню 26 серпня. 31 серпня 1988 р., у восьму річницю підписання гданської угоди, на віллі, що входила до власності МВС ПНР, у Варшаві відбулися перші переговори між Валенсою і представниками влади, яку очолював голова МВС – Ч. Кіщак. Єдині висновки, які здійснені з першої зустрічі, була домовленість про продовження діалогу, якщо будуть припинені страйки. У перших числах вересня страйки були скасовані і представники “Солідарності” погодилися на ведення мирних перемовин з урядом ПОРП. 16 вересня переговори вже відбувалися у Магдалені під Варшавою. Ці обговорення були у глухому куті, адже зі сторони Л. Валенси основними вимогами були проведення радикальних змін у економічній та соціально-політичній сферах життя, як широкий плюралізм і легалізація профспілки “Солідарность”. З боку ж урядової комісії, чиєю основною причиною було обрано шлях перемовин з опозицією, з якою комуністичне

керівництво Польщі боролось протягом десятиліття, стало бажання у сформуванні союзу. План полягав у частковій демократизації і доступу опозиції до владних структур, проте ця опозиція повинна була бути контрольованою і розподіл місць у парламенті повинен був би залишатися на користь ПОРП, або ці сили повинні були займати посади з вельми обмеженими у рішеннях і впливі на державні рішення. Тож такі погляди польських комуністів не могли дозволити легалізувати незалежну опозиційну профспілку Леха Валенси.

Іншою спробою, щоб загальмувати переговори за круглим столом, була здійснена зміна керівника уряду. Посаду прем'єр-міністра отримав проліберальний партійний урядовець Мечислав Раковський – “остання надія”, як казав про нього В. Ярузельський [35, с.79]. Можливо серед членів партії він міг належати до помірковано-реформаторської частини і вважатися лібералом та до переговорів з НСПС “Солідарність”. “Поляків менше цікавить круглий стіл, а більш розкішно сервірований стіл”, – відповів Раковський журналістам на прес-конференції через два тижні призначення його на посаді прем'єр-міністра [61]. До його уряду збиралися залучити окремих опозиціонерів. Та основним заходом, котрий дискредитував керівництво республіки, була ініціатива ліквідувати ленінський суднобудівний завод у Гданську, подана 29 жовтня 1988 р. міністром промисловості Мечиславом Вільчеком. Офіційно це було пов'язано із проектом закриттям збиткових державних підприємств і тих, що забруднюють навколишнє середовище [69].

Проте ця ініціатива була розкритикована профспілкою та її членами. Лех Валенса назвав це політичною провокацією, а Національний виконавчий комітет НСПС “Солідарність” заявив, що вони погоджуються з ідеями реформування підприємства, навіть якщо до цього входить його закриття. Але такі рішення повинні вирішуватися ринковими законами та принципами економіки із залученням представників та експертів, призначених працівниками, котрі повинні мати доступ до всієї інформації про заклад [9, с.321]. У тому числі вони вимагали від влади, щоб для робітників, які втратили роботу, були забезпечені грошові компенсації у випадку переїзду на нове місце

роботи, перекваліфікації працюючих, якщо вони працюватимуть на іншій професії. Це було потрібно, щоб поки не будуть працевлаштовані ті, хто проживають у гуртожитках, не виселяли звідти; робітникам, що бажають займатися самостійною економічною діяльністю в кооперативі, партнерстві чи приватному підприємстві, повинні забезпечити позиками, кредитами та правовою допомогою; гарантія дострокового виходу на пенсію людям які на ліквідованому підприємстві пропрацювали два роки й тим, хто отримали професійні травми або захворювання та інше [9, с.322–323].

Та й на цьому піднятті авторитету профспілки завдяки нерозумним діям керівництва не завершилися. 30 листопада того ж року відбулися телевізійні дебати між Лехом Валенсою і лідером проурядових профспілок Альфредом Мйодовичем на телепередачі “Трибуні народу”. Цей виклик став несподіванкою і нервовою метушнею для опозиції та влади. З лідером “Солідарності” працював його радник Броніслав Геремек та журналіст, котрий спеціалізується на питаннях економіки – Анджей Бобер, в питаннях, як слід поводитися на телевізійних дебатах. Актор Тадеуш Ломницький вчив Валенсу знижувати голос в кінці речення, щоб звучати впевнено та рішуче, як лідер. Подібна робота принесла свої плоди. На дебатах представник опозиційної профспілки, на відміну від Мйодовича говорив увічливо, упевнено, коротко і зрозумілою “простою мовою людей”, звертаючись саме до польських громадян. Валенса пояснював, що профспілка, яку він представляє, відкрита до переговорів з владою і вимагає широкого плюралізму тому, що демократія у світі показала свою ефективність. Тоді як його опонент говорив складними термінами і розповідав про успіхи комунізму, була дана коротка, правдива і влучна відповідь: “Ви йдете до сучасності крок за кроком, пішки, тоді як на автомобілях ходить світ” [28]. Навіть за зовнішнім виглядом Валенса виглядав більш привабливо, ніж очільник провладних профспілок. Перший був одягнений у світлий костюм з краваткою, зі значком “Солідарності” і зображення Ченстоховської Божої матері, у той час як Мйодович навіть не мав

краватки, а під так само світлим костюмом носив чорну сорочку (див. додаток К).

Цей перший чесний виступ перед народом за 7 років показав справжні позиції профспілки. Після цього вже понад 60% поляків почали підтримувати вимогу легалізації “Солідарності”. Результати дебатів здивували всіх. Переговори між владою і опозицією було відновлено попри небажання з боку партійного “бетону”, консервативних членів партії, які воліли розправитися із “Солідарністю” силою, як при воєнному стані. Та Ярузельський і його наближені соратники, навчені з досвіду воєнного стану, розуміли, що силовий метод покращень не принесе. А ще реформаторська політика Горбачова дозволяла самостійно вирішувати проблеми без звітувань і страху повтору угорського та чехословацького сценарію. Поставивши ультиматум перед парламентом, що або його члени проголосують за курс порозуміння з опозицією, або Ярузельський, очільник партії, Кішак, голова МВС, Сівіцький, міністр оборони, і Раковський, прем’єр-міністр, підуть у відставку. В результаті, небажаючи брати на себе відповідальність за те, більшістю у 173 голоси було погоджено вести діалог із “Солідарністю” на законодавчому рівні республіки [51, с. 650].

Розбіжності щодо переговорів виникали і серед членів “Солідарності”, особливо їх радикальних учасників. Багато хто не вірив у щирі наміри влади та чи самостійно вони до цього дійшли, чи польські комуністи чекатимуть вказівок із Кремля. А ще багато тих, хто навіть був залучений до переговорів, бачили в керівниках країною заклятих ворогів, котрі били, заарештовували, інтернували, убивали мирних людей, котрі просто хотіли кращого життя і посправжньому впливати на державотворчі процеси. Таких учасників “Солідарності”, за свідченнями Генрика Вуеца, переконав авторитет церкви і самого Валенси і їх пояснення у тому, що після стількох років спроб боротьби з профспілкою принесли лише проблеми всередині країни та на зовнішньополітичній арені і сил боротися далі у комуністичних керманічів не залишилося, переговорний процес є необхідністю [21].

Діалог між ворожими таборами за посередництвом представників католицьких єпископів відбувався за спеціально організованим круглим столом, щоб транслювати їх перебіг журналістам і вмістити усіх членів переговорних груп (див. додаток Л). Дані стосовно загальної кількості учасників різняться. Зокрема, історик Войцех Поляк і політолог Сільвія Галій-Скарбінська у своїй спільній статті про період круглого столу вказували, що загалом у цих засіданнях взяло участь 452 особи, проте основні рішення уклалися між вузькою групою осіб [37, с. 150].

Психолог і професор гуманітарних наук Януш Рейковський, який був учасником тих перемовин з боку влади, зазначав, що загалом було залучено 700 членів Урядової делегації (очолювана головою МВС країни Чеславом Кішаком, туди ще входили партійні високопосадовці та дві коаліційних партії, представники Всепольського альянсу профспілок, провладних експертів та інтелектуалів) і делегації “Солідарності” (головував нею Лех Валенса, співголова Яцек Куронь та інше керівництво організації, головні експерти, видатні інтелектуали і фахівці, активісти й прихильники організації, що представляли різні галузі знань) [40, с. 3]. Ці дві протилежні сторони поділялися на 3 групи, які обговорювали політичні, економічні і плюраліські теми реформувань.

Протягом переговорного процесу, що тривав з 6 лютого по 5 квітня 1989 р., було досягнуто домовленості між опозицією і владою, котра полягала у легалізації профспілки “Солідарність”, обмеженого, але допуску на телебаченні і дозволеного поширення своїх друкованих видань, напіввільних виборах до польського парламенту, куди 65% місць повинні були відходити членам ПОПР й іншим провладним світським та католицьким організаціям, а решта 35% діставатиметься безпартійним кандидатам. Ще повинен був бути створений сенат (зробивши двопалатний парламент, де сенат мав бути верхньою палатою, до якого вибори будуть повністю вільні), обидві палати повинні були обрати президента на 6 років. Ним мав стати Войцех Ярузельський, який міг би вносити до сейму пропозиції призначення та звільнення голови Національного

банку, введення воєнного та надзвичайного стану, буде верховним командувачем збройних сил й головуватиме в Комітеті оборони країни [24, с.89].

З огляду на такі поступки до виборів 4 червня 1989 р., у воєводствах створювали регіональні громадські комітети, котрі агітували за “Солідарність”, проводилися розмови з людьми на вулицях, на зустрічі з електоратом запрошували акторів, сатириків і піснярів [19]. Випускалися різні передвиборчі плакати, одним з найвідоміших був з американським ковбоєм з фільму “Рівно о півдні” 1952 р. на фоні назви профспілки-політичної партії з її значком на грудях, який закликав іти на вибори (див. додаток М). Розвішувалися банери, де Лех Валенса на фото з певним кандидатом, щоб виборець знав за кого віддати свій голос.

Результати першого туру виборів 4 червня, показали, що на напіввільних виборах до сейму (де загальна кількість депутатів була 460) подолати необхідний поріг у 50% змогли з першого разу лише 165 кандидатів, з яких 160 були кандидатами від “Солідарності” [4, с.323]. Тому, щоб заповнити порожні місця, було проведено другий тур виборів 18 червня. І цей тур показав нищівну поразку комуністів за місця у вільний сенат. Зі 100 місць представники “Солідарності” здобули 99, а останнє посів незалежний кандидат, підприємець Генрик Стоклоса [5, с.359]. Компартия Польщі неочікувала подібного і вона вже доживала останні миті своєї політичної значущості. Її лави покидали коаліційні партії – Об’єднана селянська і Демократична партії, не погоджуючись одностайно на кандидатуру Ярузельського на посаді президента ПНР. У результаті його вдалося зробити президентом лише завдяки вирішальному одному голосу депутата від “Солідарності”. І 2 вересня, в результаті обговорень Валенси з Ярузельським, які не могли визначитися із тим, хто очолюватиме уряд, було досягнуто компромісу, за яким прем’єр-міністром став не комуніст – Тадеуш Мазовецький [37, с. 153–154]. Стосовно решти міністерських крісел, то з 24 урядових посад – 12 були зайняті представниками “Солідарності”, найзначнішими з котрих були посади міністра фінансів за Лешеком

Бальцеровичем. Він став автором ринкових реформ у відновленій Польській Республіці під назвою “шокова терапія”. Керівником Ради Міністрів став Яцек Амброзьяк, а працю і соціальну політику очолив засновник Комітету Оборони робітників – Яцек Куронь. З представників Польської Об’єднаної Робітничої Партії посади зберегли Кіщак (МВС) і Сівіцький (МО) [24, с.94]. Ці зміни стали перехідними до остаточного повалення комуністів у Польщі, демократичним виборам вже і президента – першим народообраним став Лех Валенса і переходу Польщі на вільноринкову економіку.

Таким чином, можна сказати, що через жакливу економічну ситуацію в Польщі, спричинену міжнародною блокадою внаслідок запровадження воєнного стану, був проведений курс на часткові послаблення лещат режиму. Такими заходами були спроби економічних реформ, амністії заарештованих з політичних мотивів, ведення переговорів з Папою Римським стосовно візиту до ПНР, щоб заручитися підтримкою громадян, католицької церкви і країн Заходу. Однак, економічні реформи здійснені не були. Вбивство польського капелана “Солідарності” Єжи Попелюшка загострили стосунки між церквою і Заходом, а приїзд Іоана Павла II на ленінську судноверф у Гданську, на могилу Попелюшка і промови до народу про те, що майбутнє поляків лише у їхніх руках. Він закликав зберегти здобутки “Солідарності”. Позитивна зустріч з Валенсою тільки дала нового підйому опозиційному рухові. Чергові підвищення цін спровокували робітничі окупаційні страйки, які підтримували члени і очільники профспілки. Цього разу, враховуючи реформи прискорення і перебудови в СРСР, здійснювані новим генеральним секретарем ЦК КПРС Михайлом Горбачовим, влада вирішила спробувати мирний варіант заспокоєння опозиції і пішла на переговори з Л. Валенсою. Вони стали необхідністю на тлі агресії суспільства на дії нового прем’єр-міністра, М. Раковського, на спробу ліквідувати Гданський суднобудівний завод і підняттям авторитету лідера вільних профспілок після телевізійних дебатів з очільником проурядових профспілок Альфредом Мйодовичем. Перемовини завершилися поділом парламентських місць між ПОРП і “Солідарністю”, більшість з яких

мала дістатися комуністам, тримаючи останніх у меншості. Для цього у червні повинні були відбутися вибори у верхню і нижню палату польського парламенту. Кандидати від “Солідарності” зі значним відривом зайняли весь Сенат і всі 35% виділених місць для безпартійних кандидатів у Сеймі. Був сформований перший уряд куди входили опозиціонери і очолював його теж представник з кола профспілки “Солідарність”. Ці зміни врешті призвели до подальшого відмирання старої системи і створення нової вільної Польщі.

ВИСНОВКИ

Від початку приходу радянських військ на територію Польщі і нав'язання керованого комуністичного режиму, поляки не із захватом прийняли подібні зміни. За понад сорокарічний період існування соціалістичної Польщі, польські робітники та інтелігенція, поодинці і разом, здійснили п'ять великих повстань і сидячих окупаційних страйків на промислових підприємствах і логістики. Їх розганяли силою або закінчувалися внаслідок переговорів з владою, у результаті яких створювалися підпільні опозиційні організації, найвідомішими з яких були Комітет охорони робітників, організація Вільних профспілок Узбережжя, рух Молода Польща тощо. І саме члени КОР і вільних профспілок організували робітничий страйк на гданському суднобудівному заводі імені Леніна, вимагаючи реформ у соціально-економічній і політичній сферах життя. Цю ініціативу перейняли інші заклади Узбережжя та цілої Польщі, а ленінська судноверф стала центром цього протестного руху.

Їхнім духовним натхненником на подвиг став кардинал Кароль Войтила, який підтримував позиційних діячів і критикував владу. Він став Папою Римським Іоаном Павлом II, який за рік до серпневих страйків на Узбережжі приїздив на Батьківщину, де сказав свою знамениту фразу, щоб зійшов Святий Дух і оновив цю землю. Протягом цього початкового періоду були певні розбіжності між радикальними членами КОР і лідером страйкового руху, Лехом Валенсою, якого було обрано очільником комітету, Богданом Борусевичем. Однак це не завадило їм стати масовим рухом, який своїми координованими загальнодержавними страйками виборов собі легалізацію як юридичної особи. Комуністи в Німецькій Демократичній Республіці та Чехословаччині організували засідання за головування радянського генерального секретаря – Леоніда Брежнєва. Ці три сторони вимагали від представників польської сторони рішучих дій проти “Солідарності”, застерігаючи, що якщо влада ПНР втратить контроль над ситуацією, попри небажання радянської сторони, справа може дійти до інтервенції радянських, чехословацьких і німецьких військ.

Польські комуністи спершу обмежувалися спробами розколоти рух, компроментуючи його керівника, вимагаючи децентралізації профспілкового руху, щоб зберегти на окремих заводах старі провладні профспілки, переробивши їх у вигляді нових. А коли і це не спрацювало, то ПОРПівці гальмували процес легалізації нової вільної профспілки або здійснювали силові провокації проти членів “Солідарності”, як було в Бидгощі. В решті-решт новий керівник ПОРП Войцех Ярузельський, що очолював у той же час уряд і армію, 13 грудня 1981 р. заявив, що через економічний занепад і анархію в країні було оголошено воєнний стан. Міліція і військо заарештовували, інтерновували, засиляли на військову службу із метою перевиховання керівників та учасників опозиції і проривалися на території страйкуючих підприємств із боями, щоб угамувати страйкарів, як було на вугільній станції “Вуек”. Але цей крок призвів лише до сильнішої економічної та міжнародної блокади Польщі і все одно не вдалося зруйнувати “Солідарність”, яка перейшла у підпілля через, що 22 липня 1983 р. було скасовано військовий стан. Протягом наступних шести років керівництво ПНР намагалося налагодити відносини із Заходом амністіями політичних в’язнів, спробами економічних реформ і дозволом на приїзд Папи Римського у 1987 р. Однак, убивство в 1984 р. отця Єжи Попелюшка, що здійснював таємні меси за Батьківщину і допомагав інтернованим членам “Солідарності”, привело до погіршення стосунків між владою з католицькою церквою і Західним Світом. А приїзд Папи дав нове життя підпільному рухові, чий запал потроху згасав.

Провальний референдум стосовно економічних реформ, дії С. Раковського на посаді прем’єр-міністра, перші вільні дебати між Лехом Валенсою і очільником провладних профспілок Мйодовичем та зміни політики Кремля стосовно країн соціалістичного табору з боку нового голови ЦК КПРС – Михайла Горбачова була здійснена спроба переговорів між ПОРП і “Солідарністю”. Результатом тих переговорів став частковий дозвіл на балотування до польського парламенту незалежних кандидатів. Червневі вибори 1989 р. показали народну підтримку членів “Солідарності”, чий

кандидати здобули більшість в Сенаті і всі відведені 35% місць у Сеймі. Був створений перший уряд на чолі з Т. Мазовецьким, що стало перехідним періодом до визволення Польщі з комуністичних лещат, ринкових реформ і євроінтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела

1. Прокоп М. Робітничі страйки в Польщі 1980. Бібліотека “Прологу” і “Сучасности”. Ч. 148. Нью-Йорк: “Сучасність”, 1981. 193 с.
2. Alot S. Czerwony Bór – perfidna forma internowania. Inteligentna forma internowania. Ćwiczenia i powołania do Ludowego Wojska Polskiego jako forma represji po 13 grudnia 1981 r. / red. Grzegorz Majchrzak. Warszawa, 2016. S. 277–283.
3. Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki 1982–1984. T. 1 / wstęp J. Żaryn ; red. nauk. J. Mysiakowska ; wybór i oprac. J. Gołębiowski, J. Mysiakowska, A. K. Piekarska. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. URL: <https://ipn.gov.pl/pl/wydawnictwo/e-booki/172848,Aparat-represji-wobec-ksiedza-Jerzego-Popieluszki-19821984-t-1.html> (дата звернення 15.03.2026).
4. Cenckiewicz S., Kruk M., Żydonik R. Kryptonim “Klan”. Służba Bezpieczeństwa wobec NSZZ “Solidarność” w Gdańsku, tom 1: wrzesień 1980 – wrzesień 1981. Warszawa – Gdańsk, 2010. URL: <https://ipn.gov.pl/pl/wydawnictwo/e-booki/213709,Kryptonim-Klan-Sluzba-Bezpieczenstwa-wobec-NSZZ-Solidarnosc-w-Gdansk-tom-1-wrze.html> (дата звернення 20.02.2026).
5. Cenckiewicz S., Gontarczyk P. SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii. Gdańsk – Warszawa – Kraków, 2008. 751 с.
6. Dokumenty I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ “Solidarność” (1981). URL: <https://www.solidarnosc.org.pl/dok/category/dokkzd/1kzd/> (дата звернення 03.03.2026).
7. Jaruzelski W. Prime Minister of Poland: Selected Speeches / intro. R. Maxwell. Oxford; New York: Pergamon Press, 1985. 136 с.
8. Kuroń J., Modzelewski K. List otwarty do partii. Warszawa, 1965. 75 с.
9. Lusznievic J., Zawistowski A. Wybór, wstęp i oprac. Sprawy gospodarcze w dokumentach pierwszej Solidarności. T. 1: 16 sierpnia 1980 – 30 czerwca 1981. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. 488 с.

10. Olaszek J. Wstęp, wybór i opracowanie Dokumenty władz NSZZ “Solidarność” 1981–1989. Warszawa, 2010. 350 c.
11. Pawłow W. Generał Pawłow: byłem rezydentem KGB w Polsce. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza “BGW”, 1994. 389 c.
12. Pawłowicz J. Moje 25 dni w ludowym Wojsku Polskim. Inteligentna forma internowania. Ćwiczenia i powołania do Ludowego Wojska Polskiego jako forma represji po 13 grudnia 1981 r. / red. Grzegorz Majchrzak. Warszawa, 2016. С. 309–317.
13. Wyniki wyborów do Sejmu PRL. Monitor Polski. 1989. Nr 21. Poz. 149. С. 323.
URL:
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19890210149/O/M19890149.pdf>
f (дата звернення 16.04.2026).
14. Wyniki wyborów do Senatu PRL. Monitor Polski. 1989. Nr 21. Poz. 152. С. 359.
URL:
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19890210152/O/M19890152.pdf>
f (дата звернення 17.04.2026).

Монографії і статті

15. Граєвський А. Польський серпень 1980 року очима КДБ.
URL: <https://novapolshcha.pl/article/polskii-serpen-1980-ochima-kdb/> (дата звернення 11.08.2025).
16. Кондратович Є. За десятиліття до “Солідарності. Протести 1970 року очима страйкарів. URL: <https://novapolshcha.pl/article/za-desyatilittya-do-solidarnosti-protesti-1970-roku-ochima-straiکارiv/> (дата звернення 09.01.2026).
17. Ліпінський П. Гомулка і советські лідери.
URL: <https://novapolshcha.pl/article/gomulka-i-sovyetski-lideri> (дата звернення 10.01.2026).
18. Ліпінський П. Приватники й овочівники. Підприємництво в комуністичній Польщі. URL: <https://novapolshcha.pl/article/privatniki-i-ovochivniki-pidpriyemnictvo-v-komunistichnii-polshi/> (дата звернення 14.01.2026);

19. Пілярська К. Так починалася “Солідарність”. URL: <https://novapolshcha.pl/article/tak-pochinalasya-solidarnist/> (дата звернення 10.09.2025).
20. Польща – нарис історії / ред. В. Менджецький, Є. Брацисевич; пер. з пол. Сварника І. Вид. 2-е. Варшава, 2022. 368 с.
21. Приходько Є. Вибори–1989. Польський шлях до свободи. URL: <https://novapolshcha.pl/article/vibori-1989-polskii-shlyakh-do-svobodi/> (дата звернення 15.04.2026).
22. Савицький Ю. Чи варто було проводити круглий стіл зі владою? – досвід польської опозиції. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25202961.html> (дата звернення 11.04.2026).
23. Телегуз А. Боротьба НСПС “Солідарність” проти комуністичного режиму в роки реакції (1983 – 1988 рр.). *Наукові записки*. Київ, 2011. Вип. 14. С. 173–181.
24. Ткачик Н. Богдан Борусевич: до страйку Гданської корабельні готувалися два роки. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/3572172> (дата звернення (07.02.2026)).
25. Філонова С. Примас тисячоліття Стефан Вишинський URL: <https://novapolshcha.pl/article/primas-tisyacholittya-stefan-vishinskii/> (дата звернення 08.02.2026).
26. Християни для України. 19 жовтня 1984 року був вбитий Єжи Попелюшко. URL: <https://c4u.org.ua/media/calendar/940> (дата звернення 05.04.2026).
27. Чубарова В. Военний стан убив надію. URL: <https://novapolshcha.pl/article/voyennii-stan-ubiv-nadiyu/> (дата звернення 07.02.2026).
28. Barańska J. Wałęsa na początku rzucił: zniszczę pana! Konsekwencje debaty były niewyobrażalne. URL: https://kultura.onet.pl/wywiady-i-artykuly/debata-miodowicz-walesa-konsekwencje-tego-spotkania-byly-niewyobrazalne/bflbrjq#google_vignette (дата звернення 12.04.2026).
29. Włazejowska J. Drukarnia – duża szpilka, która kłuje. *Biuletyn IPN*. 2010. Nr. 9–10 (118–119). S. 35–40.

30. Boboli A. Partyjne dolce vita. *Biuletyn IPN*. 2018. Nr. 4. S. 120–131.
31. Brown J. F. Poland Since Martial Law. Santa Monica, CA : RAND Corporation, 1988. 44 c.
32. Chinciński T. BYDGOSKI MARZEC 1981 ROKU. *Biuletyn IPN*. 2002. Nr. 12 (23). S.65–70.
33. Choma M. STRAJK LUBELSKICH KOLEJARZY W LIPCU 1980 R. *Biuletyn IPN*. 2002. Nr. 12 (23). S. 21–27.
34. Ciupa R. “Używają ostrej amunicji...”. Pacyfikacja kopalni “Wujek” oczami świadków. *Biuletyn IPN*. 2021. Nr. 12 (193). S. 22–33.
35. Dudek A. Rok 1989 w Polsce. Źródła przełomu i punkty zwrotne. *Biuletyn IPN*. 2009. Nr. 5–6 (100–101). S. 84–94.
36. Eisler J. “Polskie miesiące”, czyli kryzys(y) w PRL. Warszawa, 2008. 232 s.
37. Szumiło M. Zatrzymać polską zarazę! Czechosłowacja wobec solidarnościowej rewolucji. *Biuletyn IPN*. 2021. Nr. 7–8 (188–189). S. 38–45.
38. Wróbel A. NSZZ Solidarność w Tomaszowie Mazowieckim w latach 1980–1989. O Polskę wolną! O Polskę solidarną! NSZZ Solidarność w latach 1980–1989. Gdańsk: tatastudio, 2011. S. 66–80.
39. Gasztold P. Towarzysze z betonu. Dogmatyzm w PZPR 1980–1990. Warszawa, 2019. 832 s.
40. Grajewski A. Solidarny Jan Paweł II wobec Solidarności w latach 1980–1981. *Biuletyn IPN*. 2021. Nr. 7–8 (188–189). S. 5–17.
41. Gańczak F. Zmiażdżyć “kontrrewolucję”. NRD wobec Solidarności. *Biuletyn IPN*. 2021. Nr. 7–8 (188–189). S. 46–53.
42. Jarosiński M. Marzec 68 – minęło 50 lat. URL:https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1319863%2Cmarzec-68---minelo-50-lat.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 05.02.2026).
43. Kazański A. Karta 84. URL: <https://encysol.pl/es/encyklopedia/hasla-rzeczowe/13605,Karta-84.html> (дата звернення 06.04.2026).
44. Kazański A. Sierpień ’80 w Gdyni. *Biuletyn IPN*. 2010. Nr. 9–10 (118–119). S. 45–56.

45. Kazański A. Sierpień '80 w Gdańsku. *Biuletyn IPN*. 2010. Nr. 9–10 (118–119). S. 21–34.
46. Kazański A. Tajna Komisja Zakładowa NSZZ Solidarność Stoczni Gdańskiej im. Lenina w latach 1982–1988. O Polskę wolną! O Polskę solidarną! NSZZ Solidarność w latach 1980–1989. Gdańsk: tatastudio, 2011. S. 177–194.
47. Kufel J. Geneza strajku solidarnościowego w Stoczni Gdańskiej. O Polskę wolną! O Polskę solidarną! NSZZ Solidarność w latach 1980–1989. Gdańsk: tatastudio, 2011. S. 9–16.
48. Ligarski S. “Twórcy wobec grudnia 1970 r. – stycznia 1971 r. oraz zmiany na szczytach władzy w literaturze memuarystycznej i epistolograficznej”. “Intelektualiści polscy milczą zupełnie”. Grudzień 1970 – styczeń 1971 w Szczecinie –
Szczecin, 2016. URL:
<https://ipn.gov.pl/pl/wydawnictwo/e-booki/173068,Intelektualiscipolscy-milczazupelnie-Grudzien-1970-styczen-1971-w-Szczecinie.html> (дата звернення 20.02.2026).
49. Łatka R., Marecki J. The Catholic Church in 'People's Poland'. Warszawa, 2018. URL:
<https://ipn.gov.pl/pl/wydawnictwo/e-booki/224355,The-Catholic-Church-in-039People039s-Poland039.html> (дата звернення 14.12.2025).
50. Łatka R. Prymas Stefan Wyszyński wobec kryzysów władzy w PRL (1956–1966–1968–1970–1976–1980) – próba syntetycznego spojrzenia. *Komunizm: system – ludzie – dokumentacja*. 2024. Nr. 13. S. 15–51.
51. MacEachin D. J. U.S. Intelligence and the Confrontation in Poland, 1980–1981. Penn State University Press, 2002. 268 s.
52. Majchrzak G. Represje w okresie stanu wojennego w Polsce. Inteligentna forma internowania. Ćwiczenia i powołania do Ludowego Wojska Polskiego jako forma represji po 13 grudnia 1981 r./ red. Grzegorz Majchrzak. Warszawa, 2016. S. 13–23.
53. Masny I. III pielgrzymka Jana Pawła II do Polski – 1987 rok. Lekcje podmiotowości. URL: <https://jp2online.pl/publikacja/iii-palomnictwo-joana-pavla-ii->

do-polshi-1987-r-uroki-stavnovlennya-sub'yektnosti;UHVibGljYXRpb246MTIz
(дата звернення 09.04.2026).

54. Musiał F. Ministerstwo terroru Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa 1944–1990. Kraków, 2024. 45 s.
55. Myant M. R. Poland: a crisis for socialism. London: Lawrence and Wishart, 1982. 254 s.
56. Musiał F. Pierestrojka – droga do demokracji czy plan “odwilży bis”? *Biuletyn IPN*. 2009. Nr. 5–6 (100–101). S. 70–83.
57. Olaszek J. 29 października 1988 r. Likwidacja Stoczni im. Lenina. URL: <https://historia.interia.pl/kartka-z-kalendarza/news-29-pazdziernika-1988-r-likwidacja-stoczni-im-lenina,nId,2281426> (дата звернення 10.04.2026).
58. Olaszek J. 14 października 1988 r. Powołano rząd Mieczysława F. Rakowskiego. URL: <https://historia.interia.pl/kartka-z-kalendarza/news-14-pazdziernika-1988-r-powolano-rzad-mieczyslawa-f-rakowskie,nId,1534956> (дата звернення 10.04.2026).
59. Pleskot P. Kłopotliwa panna “S”. Postawy polityczne Zachodu wobec “Solidarności” na tle stosunków z PRL (1980–1989). Warszawa, 2013. 878 s.
60. Polak W., Galij-Skarbińska S. The Round Table in 1989 – Consequences and Evaluation. *Polish Political Science Yearbook*. 2021. №. 50. No. 3. S. 149–156.
61. Przeperski M. Chciejstwo dyktatora, czyli referendum z 29 listopada 1987 r. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/partia-munistyczna/79621,Chciejstwo-dyktatora-czyli-referendum-z-29-listopada-1987-r.html> (дата звернення 09.04.2026).
62. Ruman M. J. Zaczęło się w Polsce. *Biuletyn IPN*. 2009. Nr. 5–6. S. 3–8.
63. Reykowski J. On the Deliberative Initiation of Macro-Social Change: The Case of the Round Table Negotiations in Poland From the Perspective of a Participant. *Social Psychological Bulletin*. 2019. Vol. 14(4). S. 1–26.
64. Szajda M. Żydowskie doświadczenie Polski w XX wieku: na przykładzie losów Artura Schneidera. *Studia Zachodnie*. T. 21. 2019. S. 171–194.

65. Skórzyński J. Krótka historia Solidarności 1980–1989. Gdańsk: Europejskie Centrum Solidarności, 2014. 188 s.
66. Skórzyński J. KOR 1977. Od Komitetu Obrony Robotników do Komitetu Samoobrony Społecznej. Wolność i Solidarność. *STUDIA Z DZIEJÓW OPOZYCJI WOBEC KOMUNIZMU I DYKTATURY*. 2011. Nr. 2. S. 15–34.
67. Skórzyński J. Zadra. Biografia Lecha Wałęsyc. Gdańsk: Europejskie Centrum Solidarności, 2009. 496 s.
68. Skibiński P. Kardynał Karol Wojtyła a opozycja polityczna (1976–1978). *KSIĘŻA DLA WŁADZY GROŹNI DUCHOWNI WSPÓŁPRACUJĄCY Z OPOZYCJĄ (1976–1989)*. T. 1 / red. R. Łatka. Warszawa, 2019. S. 69–80.
69. Szukała M. 55 lat temu został ogłoszony “List otwarty do Partii”. URL: <https://dzieje.pl/aktualnosci/55-lat-temu-zostal-ogloszony-list-otwarty-do-partii> (дата звернення 01.02.2026).
70. Szumski J. Rozliczenia z ekipą Gierka 1980–1984. Warszawa, 2018. 336 s.

Підручники і посібники

71. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / пер. з англ. П. Таращук. К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2008. 1080 с.
72. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / наук. ред. Л. Зашкільняк. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. 752 с.
73. Яровий В. І. Історія західних і південних слов'ян у ХХ ст.: курс лекцій. К.: Либідь, 1996. 416 с.

ДОДАТКИ

Познанські протестувальники із закликом “Хочемо хліба”

Джерело:

URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8_%281956%29#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Poznan_1956.jpg

Додаток Б

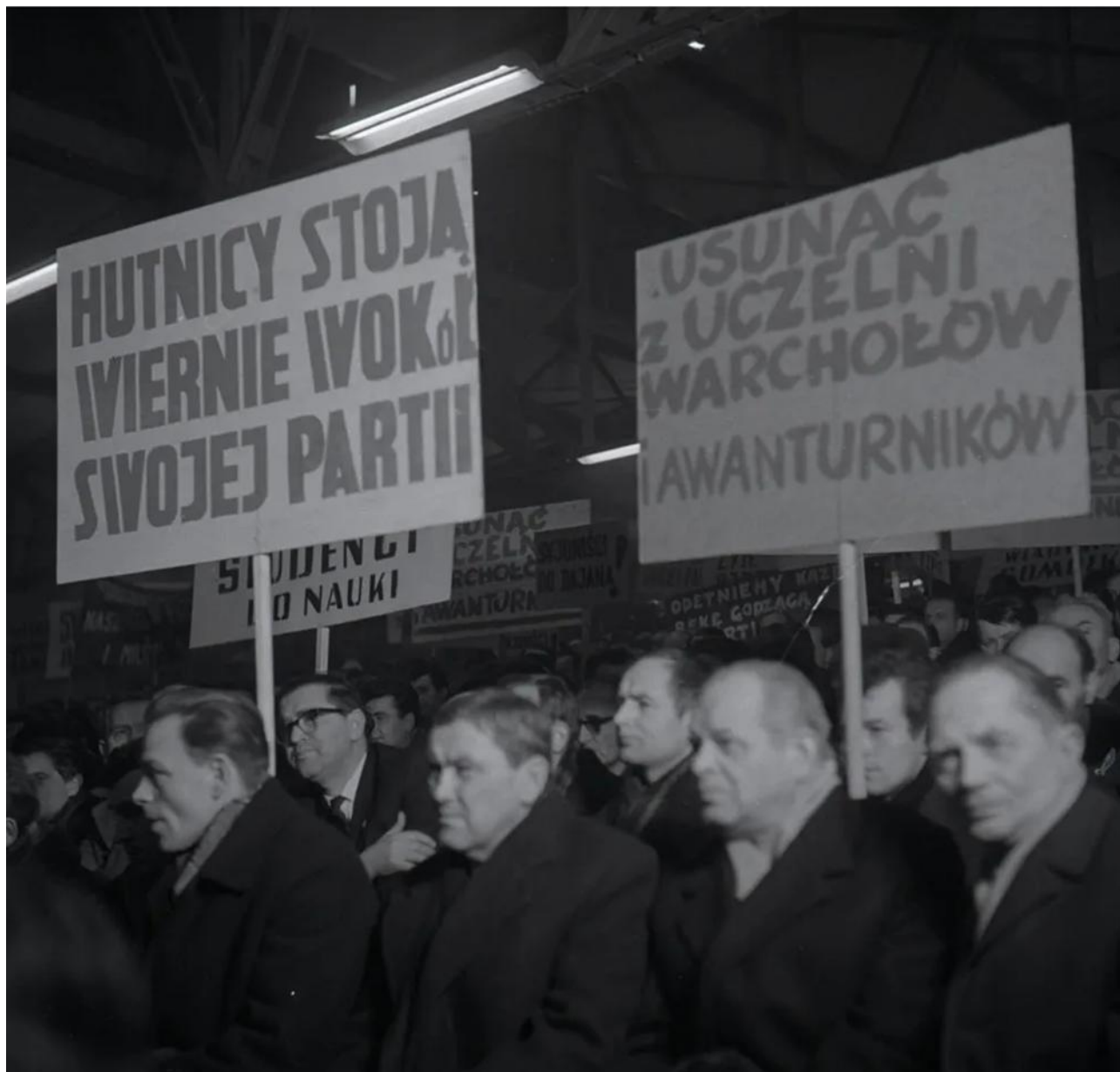
Вимоги провладного страйку проти сіоністів

Джерело: URL: https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1319863%2Cmarzec-68---minelo-50-lat.html?utm_source=chatgpt.com

Додаток В

Вимоги провладного страйку проти сіоністів

Джерело: URL: https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1319863%2Cmarzec-68---minelo-50-lat.html?utm_source=chatgpt.com

Візит Івана Павла II в Ченстохову 1979 р.

Джерело

URL:

https://zbioryspoleczne.pl/dokumenty/PL_2138_001_0003_0003

Ворота меморіального комплексу біля Європейського центру солідарності

Джерело URL: <https://trend-kurier.com/2022/06/21/what-is-there-to-see-and-do-in-gdansk-poland/>

Повідомлення уряду про воєнний стан

OBWIESZCZENIE**o wprowadzeniu stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa**

Kierując się potrzebą zapewnienia wzmożonej ochrony podstawowych interesów państwa i obywateli, w celu stworzenia warunków skutecznej ochrony spokoju, ładu i porządku publicznego oraz przywrócenia naruszonej dyscypliny społecznej, a także mając na względzie zabezpieczenie możliwości sprawnego funkcjonowania władzy i administracji państwowej oraz gospodarki narodowej – działając na podstawie art. 33 ust. 2 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – Rada Państwa wprowadziła stan wojenny.

W związku z tym podaje się do publicznej wiadomości, że na czas obowiązywania stanu wojennego w szczególności:

- 1) zakazane zostało zwoływanie i odbywanie wszelkiego rodzaju zgromadzeń, pochodów i manifestacji, a także organizowanie i przeprowadzanie zbiórek publicznych oraz imprez artystycznych, rozrywkowych i sportowych bez uprzedniego uzyskania zezwolenia właściwego terenowego organu administracji państwowej, z wyjątkiem nabożeństw i obrzędów religijnych odbywających się w obrębie kościołów, kaplic i innych miejsc przeznaczonych wyłącznie do tych celów;
- 2) zakazane zostało rozpowszechnianie wszelkiego rodzaju wydawnictw, publikacji i informacji każdym sposobem, publiczne wykonywanie utworów artystycznych oraz użytkowanie jakichkolwiek urządzeń poligraficznych bez uprzedniego uzyskania zgody właściwego organu;
- 3) zawieszono zostało prawo pracowników do organizowania i przeprowadzania wszelkiego rodzaju strajków oraz akcji protestacyjnych;
- 4) mełozony został na osoby przebywające w miejscach publicznych obowiązek posiadania przy sobie dokumentu stwierdzającego tożsamość, a w stosunku do uczniów szkół mających ukończone lat 13 – legitymacji szkolnej lub tymczasowego dowodu osobistego;
- 5) wprowadzony został obowiązek uprzedniego uzyskiwania zezwolenia właściwego terenowego organu administracji państwowej na pobyt stały w strefie nadgranicznej, a organu Milicji Obywatelskiej na pobyt czasowy w tej strefie;
- 6) zakazane zostało uprawianie turystyki oraz sportów żeglarskich i wioślarskich na morskich wodach wewnętrznych i terytorialnych.

Pomado w czasie obowiązywania stanu wojennego, w zakresie powszechnego obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej:

- 1) poborowi uznani za zdolnych do służby wojskowej oraz żołnierze rezerwy niezależnie od ich przeznaczenia mogą być w każdym czasie powołani do czynnej służby wojskowej, na zarządzenie Ministra Obrony Narodowej;
- 2) określone jednostki organizacyjne administracji państwowej i gospodarki narodowej, wykonujące zadania szczególnie ważne dla obronności i bezpieczeństwa państwa, objęte zostały militaryzacją, co oznacza nałożenie na osoby zatrudnione w tych jednostkach szczególnych obowiązków, o których osoby te zostaną poinformowane przez kierowników zakładów pracy;
- 3) osoby przeznaczone do służby w określonych formacjach obrony cywilnej mogą być zobowiązane do pełnienia czynnej służby w obronie cywilnej w czasie i zakresie wynikającym z wykonywanych zadań;
- 4) obywatele mogą być zobowiązani przez właściwe terenowe organy administracji państwowej i organy administracji wojskowej do wykonania określonych świadczeń osobistych i rzeczowych na rzecz obrony państwa.

W czasie obowiązywania stanu wojennego, jeżeli będą tego wymagały interesy ochrony spokoju, ładu i porządku publicznego, uprawnione organy administracji państwowej mogą również:

- 1) wprowadzić ograniczenia swobody poruszania się mieszkańców w określonym czasie i miejscach przez wprowadzenie godzin milicyjnej albo zakazu opuszczania lub przybywania do określonych województw, miast i gmin;
- 2) nałożyć obowiązek uprzedniego uzyskiwania zezwolenia właściwego terenowego organu administracji państwowej na zmianę miejsca pobytu, polegającą na przeniesieniu się do innej miejscowości na czas dłuższy niż 48 godzin oraz obowiązek niezwłocznego zameldowania się w nowym miejscu pobytu;
- 3) zawiesić działalność stowarzyszeń, związków zawodowych, zrzeszeń oraz organizacji społecznych i zawodowych, których działalność sta-

nowi zagrożenie dla interesów bezpieczeństwa państwa, z wyjątkiem kościołów i związków wyznaniowych;

- 4) wprowadzić cenzurę przesyłek pocztowych, korespondencji telekomunikacyjnej oraz kontrolę rozmów telefonicznych;
- 5) zobowiązać posiadaczy radiowych urządzeń nadawczych i nadawczo-odbiorczych do złożenia tych urządzeń do depozytu we wskazanych miejscach;
- 6) zobowiązać posiadaczy broni palnej krótkiej oraz broni myśliwskiej i sportowej, a także posiadaczy amunicji i materiałów wybuchowych do złożenia ich we wskazanych miejscach;
- 7) zakazać dokonywania zdjęć fotograficznych i filmowych oraz obrazów telewizyjnych określonych obiektów i miejsc albo na określonych obszarach;
- 8) zakazać używania określonych odznak i mundurów;
- 9) wstrzymać lub ograniczyć pracę określonych urządzeń łączności oraz wykonywanie usług łączności pocztowej i telekomunikacyjnej;
- 10) zawiesić lub ograniczyć przewóz osób i rzeczy w transporcie drogowym, kolejowym, lotniczym i wodnym oraz ruch pojazdów mechanicznych na drogach publicznych;
- 11) zamknąć lub ograniczyć graniczny ruch osobowy i towarowy przez przejścia graniczne.

W czasie obowiązywania stanu wojennego osoby naruszające wprowadzone zakazy, nakazy, obowiązki i ograniczenia, podlegają obojętnej odpowiedzialności karnej za przestępstwa lub wykroczenia w postępowaniu doraźnym i przyspieszonym.

Osoby, mające ukończone lat 17, w stosunku do których istnieje uzasadnione podejrzenie, iż pozostając na wolności prowadzić będą działalność zagrażającą bezpieczeństwu państwa mogą być internowane w ośrodkach odosobnienia na czas obowiązywania stanu wojennego – na podstawie decyzji komendanta wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej.

W stosunku do osób pełniących służbę wojskową i służbę w jednostkach zmilitaryzowanych oraz służbę w obronie cywilnej – stosowana będzie za przestępstwa popełnione w związku z tą służbą odpowiedzialność karna przed sądami wojskowymi według przepisów odnoszących się do żołnierzy w czynnej służbie wojskowej w czasie wojny.

Podaje się również do publicznej wiadomości, że w przypadkach zbiorowego lub indywidualnego bezpośredniego zagrożenia życia, zdrowia lub wolności obywateli albo mienia społecznego, indywidualnego lub osobistego znacznej wartości, a także zagrożenia lub zajęcia budynków administracji państwowej i organizacji politycznych oraz ważnych obiektów i urządzeń gospodarki narodowej albo obiektów ważnych dla obronności lub bezpieczeństwa państwa, obok indywidualnych i zespołowych działań funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej i innych formacji powołanych do ochrony porządku publicznego mogą być wprowadzone oddziały i pododdziały sił zbrojnych (wojska), przy czym wszelkie te siły uprawnione są do użycia środków przymusu bezpośredniego w celu przywrócenia spokoju, ładu i porządku publicznego.

Wzywa się wszystkich obywateli do bezwzględnej przestrzegania wprowadzonych zakazów, nakazów i ograniczeń oraz wykonywania innych nałożonych obowiązków, a także podporządkowania się wszelkim zarządzeniom uprawnionych władz, wydawanym w celu zapewnienia spokoju, ładu i porządku publicznego oraz umocnienia dyscypliny społecznej.

**PRZEWODNICZĄCY RADY PAŃSTWA
POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ**

Схема казарми для інтернованих

Джерело: Jaranowski L. Wojskowe Obozy Specjalne w latach 1982–1983 – Czerwony Bór // Inteligentna forma internowania. Ćwiczenia i powołania do Ludowego Wojska Polskiego jako forma represji po 13 grudnia 1981 r., red. Grzegorz Majchrzak, Warszawa, 2016. [с. 289]

Виборчий бюлетень на референдумі 29 листопада 1987 р.

1

Referendum ogólnokrajowe
postanowione przez Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

KARTA DO GŁOSOWANIA
w dniu 29 listopada 1987 r.

Pytanie 1
CZY JESTES ZA PEŁNĄ REALIZACJĄ PRZEDSTAWIONEGO SEJMOWI PROGRAMU RADYKALNEGO UZDROWIENIA GOSPODARKI, ZMIERZAJĄCEGO DO WYRAZNEJ POPRAWY WARUNKÓW ŻYCIA SPOŁECZENSTWA, WIEDZĄC, ŻE WYMAGA TO PRZEJŚCIA PRZEZ TRUDNY DWU-TRZYLETNI OKRES SZYBKICH ZMIAN?

TAK NIE

Pytanie 2
CZY OPOWIADASZ SIĘ ZA POLSKIM MODELEM GŁĘBOKIEJ DEMOKRATYZACJI ŻYCIA POLITYCZNEGO, KTÓREJ CELEM JEST UMCNIENIE SAMORZĄDNOŚCI, ROZSZERZENIE PRAW OBYWATELI I ZWIĘKSZENIE ICH UCZESTNICTWA W RZĄDZENIU KRAJEM?

TAK NIE

Sposób głosowania
GŁOSUJĄCY PRZY KAŻDYM Z PYTAŃ SKREŚLA TĘ ODPOWIEDZ, ZA KTÓRĄ SIĘ NIE OPOWIADA.

Джерело URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/partia-omunistyczna/79621,Chciejstwo-dyktatora-czyli-referendum-z-29-listopada-1987-r.html>

Додаток К

Лех Валенса (з правого боку) і Альфред Мйодович (з лівого боку) на
телевізійних дебатах 30 листопада 1988 р.

Джерело URL: https://kultura.onet.pl/wywiady-i-artykuly/debata-miodowicz-walesa-konsekwencje-tego-spotkania-byly-niewyobrazalne/bflbrjq#google_vignette

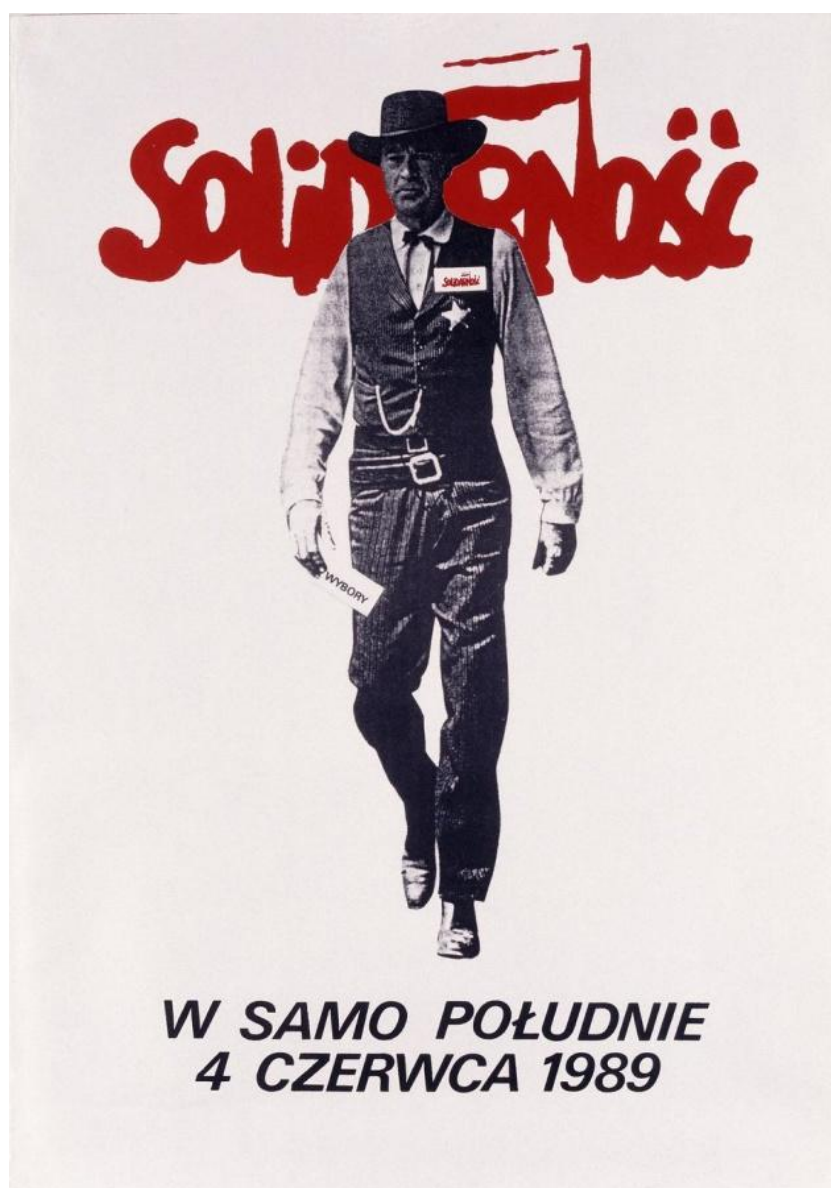
Додаток Л

Переговори між владою і опозицією за круглим столом

Джерело URL: <https://www.fakt.pl/polityka/to-czego-nie-wiesz-o-okraglym-stole/9gg7ls3>

Передвиборчий банер від “Солідарності” до парламентських виборів

Джерело URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2714494-rivno-opivdni-4-cervna-1989-roku-ak-persi-democraticni-vibori-v-polsi-zminili-evropu.html>